

ΑΠΟΠΕΙΡΑ ΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΤΗΣ ΣΚΕΠΤΙΚΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΥ ΣΤΟΧΑΣΜΟΥ*

Ἡ ὑποτιθέμενη «ἀναστροφή» τῆς Μέσης Ἀκαδημίας πρὸς τὸν Σκεπτικισμό, ἡ ὁποία πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὸν Ἀρκεσίλαο, συχνὰ θεωρεῖται ὡς μία τρόπον τινὰ σοβαρὴ ἀπόκλιση ἀπὸ τὶς ἀληθινὲς φιλοσοφικὲς ἀξίες τοῦ Πλατωνισμοῦ, οἱ ὁποῖες ἕως τὴν ἐποχὴ τοῦ εἶχαν ἀναπτυχθεῖ ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία. Ἡ ἀποψη αὕτη, ὥστόσο, ἀντιπαραβάλλεται μὲ τὶς σωζόμενες πηγὲς τὶς σχετικὲς μὲ τὸν Ἀρκεσίλαο. Ὁ Κικέρων μᾶς πληροφορεῖ ὅτι αὐτὸς ὁ φιλόσοφος, σχολάρχης τῆς Ἀκαδημίας, κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἐν λόγῳ ἀναστροφῆς, κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες γιὰ νὰ ἀναγάγει τὴ φιλοσοφία τοῦ ἀκριβῶς στὸν ἴδιο τὸν Σωκράτη καὶ τὸν Πλάτωνα¹. Πολλοί, ὥστόσο, σύγχρονοι ἐρευνητὲς ἔχουν υἱοθετήσει ἐν προκειμένῳ μία ἀρκετὰ περίεργη ἀποψη. Ἄν καὶ λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν τοὺς τὴν παραπάνω πληροφορία τοῦ Κικέρωνος, ὥστόσο στηρίζονται μᾶλλον σὲ ἐκείνην τοῦ Διογένηος Λαερτίου, ὁ ὁποῖος παραδίδει ὅτι πρῶτος ὁ Ἀρκεσίλαος κλόνισε τὸ φιλοσοφικὸ σύστημα ποὺ εἶχε κληρονομήσει ἀπὸ τὸν Πλάτωνα (ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤ., *Βίοι*, 4, 28).

Συνεπῶς, ἡ μαρτυρία τοῦ Κικέρωνος γίνεται ἐν μέρει μόνο δεκτὴ ὡς πρὸς τὸ ὅτι ὁ Ἀρκεσίλαος ἀκολουθοῦσε τὸν Σωκράτη, ἐνῶ ἀπορρίπτεται, εἰδικὰ ὡς πρὸς τὸ ὅτι ὁ Ἀρκεσίλαος ἀκολουθοῦσε καὶ τὸν Πλάτωνα. Π.χ. ὁ Anthony Long, σχετικὰ μὲ τὸν «Πλατωνισμό» τοῦ Ἀρκεσιλάου, σημειώνει ὅτι «ἡ στάση τοῦ Κικέρωνος πολὺ δύσκολα θὰ μποροῦσε νὰ γίνῃ βάσιμη στάση κάποιου ποὺ ἔχει μελετήσει λεπτομερῶς τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος ὡς ἓνα σύνολο: ἀβέβαια παραμένει, σύμφωνα μὲ αὐτὸν τὸν ἐρευνητὴ, καὶ ἡ ὑπόθεση σχετικὰ μὲ τὸ ἂν πράγματι ὁ Ἀρκεσίλαος παρέπεμπε στὸ ὄνομα τοῦ Πλάτωνος ἀποδεικνύοντας τὸν σκεπτικὸ χαρακτήρα τῆς δικῆς του φιλοσοφίας². Τέτοιου εἴδους ἀπόψεις, ὅμως, ἐμπεριέχουν τὸ ἐξῆς πρό-

* Ἡ μελέτη αὕτη ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ τὰ ἐπιστημονικὰ προγράμματα VEGA 1/0448/11 *Miesto kynizmu v sokratike* (2011-2013), VEGA 1/0885/14 *Fontes Cynicorum: pramene kynizmu a ich interpretácia* (2014-2016), καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ πρόγραμμα ὑποστήριξης νέων μελετητῶν τοῦ Πανεπιστημίου Comenius G-14-146-00.

1. ΚΙΚΕΡ., *De orat.*, III, 67.

2. A. LONG, *Hellenistická filosofie*, Praha, ΟΙΚΟΥΜΕΝΗ, σ. 118.

βλημα: αν δεχτούμε εν γένει το γεγονός ότι ο Ἀρκεσίλαος είχε εμπνευστεί από τον Σωκράτη, και αρνηθούμε την υπόθεση σχετικά με το ότι επηρεαζόταν από τον Πλάτωνα, αντιμετωπίζουμε, υπό το πρίσμα της ιστορικο-φιλοσοφικής προσέγγισης, τη λογική ανακολουθία, δεδομένου ότι και οι δύο αναφορές έλκουν την καταγωγή τους από την ίδια ιστορική πηγή, ακριβέστερα από τα συγγράμματα του Κικέρωνος. Ο Long δέχεται απλώς τα λόγια του Κικέρωνος τα σχετικά με τον Σωκράτη, ενώ εκείνα για τον Πλάτωνα τα απορρίπτει ως «άσαφη». Παρόμοια στάση, υποκειμενική σε χαρακτήρα και αντιφατική κατά βάση, υιοθετούν πολλοί έρευνητές και απέναντι στον Διογένη Λαέρτιο: ενώ τονίζουν³ την πληροφροσύνη του ότι ο Ἀρκεσίλαος κλόνισε τον δογματικό τρόπο της διδασκαλίας που είχε κληρονομήσει από τον Πλάτωνα, υποβαθμίζουν δέ, ταυτόχρονα, άλλα χωρία αυτού του δοξογράφου, όπου λέγεται ότι ο Ἀρκεσίλαος υπήρξε θαυμαστής του Πλάτωνος και άλλων Πλατωνικών⁴. Η έρευνήτρια Julia Annas, διερωτάται αναλυτικά, στο άρθρο της *Plato the Skeptic*, από την μία, την υπόθεση σχετικά με το αν ήταν ιστορικά αληθινή ή προσπάθεια του Ἀρκεσιλάου να «νομιμοποιήσει» τη δική του φιλοσοφία διαμέσου του Πλάτωνα, από την άλλη, ωστόσο, στο τέλος του άρθρου της, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο Ἀρκεσίλαος, όπως και οι εκπρόσωποι της «Νέας Ακαδημίας», απλώς λάθευαν, δεδομένου ότι αυτού του είδους οι αναφορές στον Πλάτωνα θα πρέπει να ήταν και στην αρχαιότητα ιστορικά απαράδεκτες, διότι αγνοούσαν, κατά τη γνώμη της συγκεκριμένης έρευνήτριας, τις «δογματικές» θέσεις του μεγάλου φιλοσόφου⁵. Συνεπώς, δεν μπορεί να αγνοήσει κανείς την παράξενη έντύπωση που μας δημιουργούν πολλοί σύγχρονοι έρευνητές οι οποίοι ασχολούνται με την πλατωνική σκέψη: μερικοί από αυτούς φαίνονται να θεωρούν τους εαυτούς τους πολύ καλύτερα «ένημερωμένους» όσον αφορά

3. Πβ. π.χ. A. KALAŠ, Sokratovské zdôvodnenie skeptického obratu Strednej akadémie, στο *Minulé a súčasné podoby filozofickej reflexie človeka*, Banská Bystrica, 2006, σσ. 122-128.

4. Ο Διογένης Λαέρτιος γράφει ότι ο Ἀρκεσίλαος εκτιμούσε πολύ τον Πλάτωνα και είχε στα χέρια και τα βιβλία του (4, 32). Προτού να έρθει, επηρεασμένος από τον Κράντορα, στην Ακαδημία, μαθήτευε στο Λύκειο, όπου άκουγε τον Θεόφραστο (4, 29). Την εποχή που ο Ἀρκεσίλαος πήγε στην Ακαδημία σχολάρχης ήταν ο Πολέμων. Τότε, ο Ἀρκεσίλαος πρόβευε ότι οι άνθρωποι, στους οποίους έρχεται, είναι είτε θεοί, είτε κάποιο κατάλοιπο από τη χρυσή γενιά (4, 22). Ο Κικέρων σημειώνει ότι ο Ἀρκεσίλαος ήταν μαθητής του Πολέμωνος (ΚΙΚΕΡ., *De orat.*, III, 67).

5. J. ANNAS, *Plato the Skeptic*, στο *The Socratic Movement*, P. VAN DER WAERDT (έπιμ.), Ithaca, Cornell UP, 1994, σ. 335. Ακόμη και ο Harald Thorsrud, ο οποίος δεν αντιλαμβάνεται τον Πλάτωνα ως δογματικό, παρατηρεί ότι «δεν καθίσταται καθόλου σαφές τι θα έλεγε ο Ἀρκεσίλαος αντιμετωπίζοντας πολλά προφανώς δογματικά χωρία από τους πλατωνικούς διαλόγους, και ιδιαίτερα από εκείνους που χαρακτηρίζονται συνήθως ως διάλογοι της περιόδου ωριμότητας και γήρατος του Πλάτωνα (H. THORSRUD, *Ancient Scepticism*, Stocksfield, ACUMEN, 2009, σ. 204).

τὸν Πλατωνισμό ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Κικέρωνα (106-43 π.Χ.), τὸν Ἀρκεσίλαο, (316-241 π.Χ.) ἢ καὶ τὸν Πλούταρχο (περίπου 50-120 π.Χ.), συγγραφεῖς ποὺ ἀπείχαν χρονικὰ πολὺ λιγότερο ἀπὸ τὸν Πλάτωνα συγκριτικὰ μὲ τοὺς παλαιότερους ἐρευνητὲς τοῦ 20οῦ ἢ 19ου αἰώνα. Ἦταν ἀκριβῶς ὁ Κικέρων, ὑποδειγματικὸς «ἀπόφοιτος» τῆς σκεπτικῆς Ἀκαδημίας, ποὺ δήλωσε μὲ θάρρος ὅτι στοὺς Πλατωνικοὺς διαλόγους «τίποτα δὲν καταφάσκειται» καὶ ὅτι, ἐπομένως, δὲν ὑπάρχει, καμία διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν Παλαιὰ καὶ τὴ Νέα Ἀκαδημία (*Acad.*, I, 46).

Ἐπομένως, ἐπικράτησε στὸ ἀκαδημαϊκὸ περιβάλλον τῶν Πλατωνικῶν ἐρευνητῶν ἡ γνώμη ὅτι ὁ Πλάτων ὑπῆρξε δογματικὸς ποὺ δὲν ἀμφέβαλλε ποτὲ γιὰ τὴ δυνατότητα τῆς γνώσης. Ὑπὸ τὴν ἐπίδραση πολλῶν φιλοσόφων, ἰδιαίτερως τοῦ Ἀριστοτέλους, δὲν συνηθίζεται νὰ συγκαταλέγεται ὁ Πλάτων ἀνάμεσα στοὺς Σκεπτικούς. Ἡ παράδοση αὕτη, ἢ θὰ λέγαμε ἰσχυρὴ «συνήθεια», ἔχει ἐπιβιώσει μέχρι καὶ σήμερα. Ὑπάρχουν, ὅμως, σοβαροὶ λόγοι ποὺ μᾶς ὑποχρεώνουν νὰ ἀναθεωρήσουμε ἐκ νέου τὶς πηγὲς τοῦ Σκεπτικισμοῦ τοῦ Ἀρκεσιλάου. Κύριο θέμα αὐτοῦ τοῦ ἀρθροῦ ἀποτελεῖ ἡ ὑπόθεση σχετικὰ μὲ τὸ ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἀρκεσιλάου εἶναι δυνατόν νὰ ἀναχθεῖ ὄχι μόνον στὰ «σωκρατικά» συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ καὶ στὰ πλατωνικὰ ἔργα τῆς ὥριμης περιόδου⁶. Στὸ ἑξῆς θὰ προσπαθήσουμε νὰ ὑποστηρίξουμε μὲ ἐπιχειρήματα τὴ στάση τοῦ Κικέρωνος γιὰ τὴν ἀδιάσπαστη φιλοσοφικὴ συνέχεια, ὑπόθεση ποὺ θὰ ἀποδείξουμε μὲ μία νέα καὶ πρωτότυπη ἐρμηνεία τῶν Πλατωνικῶν διαλόγων. Πιστεύουμε ὅτι μὲ τὴν ἐπιδιωκόμενη καινούργια ἐρμηνεία τοῦ Πλάτωνος θὰ γίνῃ σαφὲς ὅτι ὁ Πλάτων δὲν ἔκανε ποτὲ καμία ραγδαία οὐτε ἀπότομη μετάβαση ἀπὸ τοὺς πρόωμους, δηλαδὴ σκεπτικούς, διαλόγους πρὸς ἐκείνους τῆς μεταβατικῆς καὶ τῆς ὀψιμῆς περιόδου ποὺ συχνὰ χαρακτηρίζονται ὡς «δογματικοί». Ἐπίσης, θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ δείξουμε ὅτι, κατὰ κάποιον τρόπο, ἑνωτικὸ μο-

6. Ἡ ἀναφορά τοῦ Κικέρωνος (*De orat.*, III, 67) λέει, σχετικὰ μὲ τὶς φιλοσοφικὲς πηγὲς τοῦ Ἀρκεσιλάου, καὶ γιὰ κάποιους «σωκρατικοὺς διαλόγους», πρᾶγμα ποὺ μπορεῖ νὰ συνελπάζεται ὅτι ὁ Ἀρκεσίλαος ἴσως εἶχε ἀμεση συνάφεια καὶ μὲ ἄλλους Σωκρατικούς. Ἀκατόρθωτη, ὅμως, καθίσταται ἡ ἐρευνα σχετικὰ μὲ τὸ ἐρώτημα τοῦ ἀν ἢ κατὰ πόσον εἶχε ἐμπνευσθεῖ ὁ Ἀρκεσίλαος ἀπὸ τοὺς ἄλλους σωκρατικοὺς φιλοσόφους. Δεδομένου ὅτι τὰ φιλοσοφικὰ ἔργα τῶν Σωκρατικῶν δὲν ἔχουν διασωθεῖ παρὰ μόνον σὲ φθαρμένη καὶ ἀνεπαρκὴ μορφή, θὰ πρέπει νὰ θέσουμε τὸ ἐρώτημα τοῦ ἀν πρόκειται νὰ μιλήσουμε γιὰ κάποια «ἱστορικὴ» φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους. Ἐπομένως ἀν, ὡς πρὸς τὸν Ἀρκεσίλαο, ἀποδώσουμε στὸν Σωκράτη κάποια σκεπτικὴ φιλοσοφία, ἀναμφισβήτητα κάνουμε κάτι τέτοιο ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον ἐπὶ τῇ βάσει τῶν Πλατωνικῶν διαλόγων, ὅπου ὁ ἴδιος ὁ Σωκράτης παρουσιάζεται ὡς μία συμβολικὴ μορφή ποὺ διακηρύσσει τὶς ἀπόψεις τοῦ ἴδιου τοῦ Πλάτωνα. Ὁ σκοπὸς μας θὰ εἶναι νὰ ἀποδείξουμε ὅτι ὁ Ἀρκεσίλαος ἀκολοῦθοῦσε καὶ τὸν μὴ πρόωμο Πλάτωνα ποὺ δὲν ἔφερε τὰ κλασικὰ «Σωκρατικά» γνωρίσματα. Ἀκριβῶς αὐτὸς θὰ εἶναι ὁ λόγος ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν περισσότερο ἐκεῖνοι οἱ Πλατωνικοὶ διάλογοι ποὺ δὲν ἀποκαλοῦνται «Σωκρατικοί».

τίβο πολλῶν Πλατωνικῶν διαλόγων ἀποτελοῦσε ἀκριβῶς ἡ σκεπτικὴ στάση⁷.

Στὸ πρῶτο μέρος τοῦ παρόντος ἄρθρου θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἡ θέσις ὅτι ἡ κατὰ κάποιον τρόπο ἀταξία καὶ ἀνακολουθία στὸ *corpus* τῶν Πλατωνικῶν διαλόγων καθὼς καὶ ὁ «φιλελεύθερος» χαρακτήρας τοῦ φιλοσοφικοῦ περιβάλλοντος στὴν Ἀκαδημία θὰ μπορούσαν νὰ ἐξηγηθοῦν ἀπὸ τὸν μὴ δογματικὸ τρόπο τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος, πράγμα πού δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ υἱοθετήσουμε τὴν «παραδοσιακὴ» ἐρμηνεία τῶν Πλατωνικῶν διαλόγων παρὰ ἐκείνην πού δὲν προϋποθέτει τὴν ἀπὸ παλαιὰ καθιερωμένη διαίρεσή τους στὶς γνωστὲς τρεῖς ομάδες. Στὸ δεύτερο μέρος τῆς συγκεκριμένης μελέτης, ἀναλύοντας διάφορα πλατωνικά χωρία, θὰ δείξουμε τὴν ἀναφερθεῖσα φιλοσοφικὴ συνέχεια ἀνάμεσα στοὺς «σωκρατικούς» ἢ «πρώιμους» διαλόγους καὶ σὲ ἐκείνους πού συνήθως ἀποκαλοῦνται «μεταβατικοί» ἢ «ὄψιμοι». Φυσικά, ἡ περιορισμένη ἔκταση τοῦ ἄρθρου αὐτοῦ δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ ὅλους τοὺς διαλόγους παρὰ μόνον μὲ δύο ἀπὸ αὐτούς. Τὸ τέλος τοῦ ἄρθρου ἀφιερώνεται στὴν ἀνάλυση κοινῶν στοιχείων ἀνάμεσα στὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀρκεσιλάου καὶ στὰ σκεπτικὰ μοτίβα τῶν Πλατωνικῶν διαλόγων.

1. Ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς γράφει στὸ ἔργο του *Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων* ὅτι ὁ Πλάτων προσάρμοζε καὶ ἐπεξεργαζόταν ξανὰ καὶ ξανὰ τοὺς διαλόγους του ὡς τὰ βαθιὰ του γεράματα (ΔΙΟΝ. ΑΛΙΚΑΡΝ., *Περὶ συνθ. ὀνομ.*, 25, 205-211). Τὸ χωρίο αὐτὸ ἀποτελεῖ πολὺ σημαντικὴ μαρτυρία σχετικὰ μὲ τὸ ἐρώτημα τοῦ γιατί τὸ πλατωνικὸ *corpus* δὲν ἔχει διασωθεῖ στὴν ἀρχικὴ χρονολογικὴ του σειρὰ. Μὲ ἐξαίρεση τὰ ἐλάχιστα χωρία τῶν Πλατωνικῶν διαλόγων δὲν σώζονται ἐνδείξεις στὸ ἔργο τοῦ Πλάτωνος πού θὰ μᾶς ὑποδείλῳν κάποια «διδασκτικὴ» διάταξη καὶ ἐσωτερικὴ ἐνότητα τῶν διαλόγων του, τὸν τρόπο τῆς διδασκαλίας ἢ τὰ βασικά διδάγματα πού ἀναγνωρίζονται καὶ διδάσκονται στὴν Ἀκαδημία κατὰ τὴ ζωὴ τοῦ μεγάλου φιλοσόφου. Ὁ George Grote, στὸ ἔργο του *Plato and the Other Companions*

7. Ὁ σκοπὸς μας δὲν εἶναι νὰ δώσουμε τὸν ἀκριβὴ καὶ ἐνιαῖο ὀρισμὸ τοῦ Σκεπτικισμοῦ. Κάτι τέτοιο δὲν θὰ ἦταν δυνατόν ἐκτὸς τῶν ἄλλων γὰρ ὑπάρχει ἓνα πλῆθος ἀπὸ μελέτες πού παρουσιάζουν ποικίλες τοποθετήσεις ἐπὶ τοῦ θέματος. Ἐπομένως, «Σκεπτικὸ» θεωροῦμε τὸν ἄνθρωπο πού ἀποδέχεται ὅτι ἐν γένει ὑπάρχει ἡ δυνατότητα τοῦ ψεύδους καὶ πρεσβεύει ὅτι κανεὶς δὲν γνωρίζει ἀδιαμφισβήτητα ὅτι κάτι εἶναι ἀληθές (K. LEHRER, *Teória poznania*, Bratislava, INFOPRESS, 1999, σσ. 60, 141). Συμπληρώνουμε τὸν παραπάνω ὀρισμὸ μὲ τὸ ὅτι ὡς Σκεπτικὸ ἀντιλαμβανόμαστε καὶ τὸν ἄνθρωπο πού μπορεῖ νὰ συμμαρίζεται ὅσες ἀπόψεις ἔχουμε υἱοθετήσει ἀπέναντι στὸν κόσμον, ὅχι ὅμως ἐκεῖνες τίς γνωσιολογικὲς πεποιθήσεις πού ἀφοροῦν ἐκεῖνο πού θεωροῦμε σαφές, βέβαιο καὶ ἐναργές, δικαιολογημένο κλπ. (πβ. δ.π., σ. 60). Τὶς διαμάχες τίς σχετικὲς μὲ τὸ ἐρώτημα τοῦ τί ἐννοεῖται ἀκριβῶς μὲ τοὺς ὅρους «ἀλήθεια», «βεβαιότητα», «ψεῦδος» κλπ. τίς ἀφήνουμε στοὺς γνωσιολόγους καὶ τοὺς γλωσσολόγους.

of *Sokrates*, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι δεν υπήρχε καν συστηματική σειρά των Πλατωνικών διαλόγων στην αρχαιότητα, γιατί, κατά τη γνώμη του, ούτε οι Άλεξανδρινοί φιλόλογοι γνώριζαν ποιά ήταν ή σειρά αυτών των έργων, πράγμα που μάς εξηγεί το γιατί δημιουργούσαν οι ίδιοι τις δικές τους χρονολογικές σειρές των συγκεκριμένων συγγραμμάτων. Έν συντομία ο Grote επιχειρηματολογεί ως εξής: ο Άριστοφάνης ο Βυζάντιος υπήρξε ο πρώτος γνωστός σε έμας λόγιος που προσπάθησε να καταλογογραφήσει τους Πλατωνικούς διαλόγους. Από το γεγονός αυτό συμπεραίνει ο Grote ότι είτε διατήρησε ο Άριστοφάνης την αρχική καταλογογράφηση που την είχαν δημιουργήσει οι πρόγονοί του (π.χ. ο Καλλίμαχος), είτε δημιούργησε μία έντελως καινούργια ταξινόμηση των συγκεκριμένων έργων. Σύμφωνα με τον Grote, θα πρέπει να βρισκόταν στην Άλεξανδρινή βιβλιοθήκη το αρχικό *corpus* του Πλάτωνος – αν πράγματι, βεβαίως, υπήρχε κάτι τέτοιο στην αρχαιότητα – διότι πολύ σημαντικά είχε συμβάλει στη συγκρότηση της συγκεκριμένης βιβλιοθήκης ο περιπατητικός Δημήτριος ο Φαληρέυς (περίπου 350-280 π.Χ.), φιλόσοφος που είχε πολύ φιλικές σχέσεις με τον Πολέμωνα, σχολάρχη της Ακαδημίας. Καθίσταται πολύ πιθανό ότι αν υπήρχε κάποιο συστηματοποιημένο και θεματικά οργανωμένο *corpus* των Πλατωνικών διαλόγων, σίγουρα θα είχε καταλήξει στην Άλεξανδρινή βιβλιοθήκη και ο ακριβής κατάλογος των Πλατωνικών έργων απευθείας από το πνευματικό περιβάλλον της Ακαδημίας, με αποτέλεσμα να μην υπήρχε ανάγκη οι Άλεξανδρινοί λόγιοι να διαιρέσουν το έργο του Πλάτωνος στις γνωστές τριλογίες⁸.

Περαιτέρω λόγο για την υποστήριξη της υπόθεσης σχετικά με το ότι οι Πλατωνικοί διάλογοι δεν θα ακολουθούσαν κάποιου είδους «πλατωνικές» και έσωτερικές ως προς την επίσημη διδασκαλία της Ακαδημίας αρχές, αποτελεί το γεγονός ότι συνδυάζοντας τις επιμέρους Πλατωνικές απόψεις που προέρχονται από διάφορους διαλόγους καταλήγουμε σε ένα πλήθος από αντιφατικές φιλοσοφικές στάσεις. Σχετικά, ο Paul Merlan παραθέτοντας πολλά Πλατωνικά χωρία για την υποστήριξη της παραπάνω υπόθεσης, ισχυρίζεται ότι «δεν είναι δυνατόν να καταλάβει κανείς γιατί οι σύγχρονοι έρευνητές καταβάλλουν τόσες προσπάθειες για να αποδείξουν ότι αληθές είναι το αντίθετο»⁹. Πρόκειται, προπάντων, για τις απόψεις που θεωρούνται, υπό το πρίσμα της «παραδοσιακά» αναγνωριζόμενης Πλατωνικής διδασκαλίας, θεμελιώδεις: ή φύση της ψυχής, ή άθανασία της, το έρώτημα του αν έχουν κίνηση οι ιδέες ή όχι και το αν είναι δυνατόν να έξα-

8. G. GROTE, *Plato and the Other Companions of Sokrates*, I, London, John Murray, 1865, σσ. 141-158.

9. P. MERLAN, *Recká filosofie od Platóna k Plótinovi, Filosofie pozdní antiky*, έπιμ. Α. H. ARMSTRONG, Prague, OIKOYMENH, 2002, σ. 26' πβ. σ. 35.

χθοῦν ἀπὸ τὰ αἰσθητά. Σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ σημεία θὰ μπορούσε νὰ υἱοθετήσει κανεὶς, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σωζόμενων κειμένων τοῦ Πλάτωνος, διάφορες καὶ ἀλληλοσυγκρουόμενες στάσεις¹⁰. Σημαντικότερο σημεῖο, ὅπου ἡ εἰκόνα τοῦ Πλάτωνος ὡς ἀληθινοῦ «δογματικοῦ» φιλοσόφου καταρρέει ἐντελῶς, ἀποτελεῖ ὁ διάλογος *Παρμενίδης*, ἔργο, στὸ ὁποῖο δίνεται μία πολὺ ἐμβριθὴς κριτικὴ τῆς θεωρίας τῶν ἰδεῶν. Καθοριστικῆς σημασίας γιὰ τὴν ἀπόδειξη τῆς ὑπόθεσής μας ἀποτελεῖ τὸ ὅτι πουθενὰ ἄλλοῦ στὸ πλατωνικὸ *corpus* δὲν ἀμφισβητεῖται, οὔτε κἂν ἀναφέρεται, ἡ συγκεκριμένη κριτικὴ τῶν ἰδεῶν.

Παρ' ὅλα αὐτά, θὰ μπορούσε νὰ παραπέμψει κανεὶς ἐδῶ στὴν περίφημη θεωρία γιὰ τὰ ἀποκαλούμενα «ἄγραφα δόγματα» τοῦ Πλάτωνος, μὴ διασωθεῖσες μέσα στοὺς σωζόμενους διαλόγους διδασκαλίες τοῦ Πλάτωνος ποὺ ὑποδηλώνουν, κατὰ πολλοὺς, ὅτι ὁ Πλάτων εἶχε ἀναπτύξει κάποιο δογματικὸ φιλοσοφικὸ σύστημα. Στὸν 20ὸ αἰῶνα, ἐμφανίστηκε ἡ γνωστὴ ὁμάδα ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς (ἡ ἀποκαλούμενη «Σχολὴ τοῦ Tübingen») ποὺ εἶχαν προτείνει μία καινούργια καὶ πρωτοπόρα ἀνάγνωση τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλάτωνος ἐπὶ τῇ βάσει τῆς παραπάνω θεωρίας. Κύρια ἰδέα ποὺ ἔχει υἱοθετήσει αὐτὴ ἡ σχολὴ εἶναι ὅτι ὁ Πλάτων, τρέφοντας βαθιὰ δυσπιστία στὴν ἱκανότητα τοῦ γραπτοῦ λόγου, παρουσίασε τὴ διδασκαλία του (ἢ τὴν «οὐσία τοῦ κόσμου», σύμφωνα μὲ τὰ λόγια του ἀπὸ τὴν *Z' ἐπιστολὴ*) ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον μὲ τὸν προφορικὸ λόγο. Στὸ ἄρθρο αὐτὸ δὲν θὰ ἔχουμε περιθώρια γιὰ ἀναλυτικότερη συζήτηση τῶν ἀποτελεσμάτων στὰ ὁποῖα ἔχει καταλήξει ἡ σχολὴ τοῦ Tübingen. Ἐπομένως, θὰ ἀρκεστοῦμε στὸ ἐξῆς, σὲ δύο μόνον μικρὲς τοποθετήσεις: σὲ ἓνα χωρίο ἀπὸ τὴν *Z' Ἐπιστολὴ*, ποὺ θεωρεῖται ἀπὸ τὰ σημαντικότερα ὅλου τοῦ Πλατωνικοῦ *corpus*, ὁ Πλάτων διατυπώνοντας τὴ στάση τῆς ἀπιστίας του στὸν γραπτὸ λόγο, ἐκφράζει συνάμα τὴν ἴδια στάση καὶ ἀπέναντι στὸν προφορικὸ λόγο (*Ἐπιστ. Ζ*, 341 d). Στὴν *Πολιτεία* τοῦ Πλάτωνος, ὁ Σωκράτης πρεσβεύει ὅτι στὴ φύση τῶν πραγμάτων ὑπόκειται τὸ ὅτι «ἡ δράση ἐκφράζει λιγότερο τὴν ἀλήθεια ἀπὸ τὸν λόγο», κάτι ποὺ καὶ πάλι ἀντιβαίνει π.χ. σὲ ὅσα λέγονται στὸν Πλατωνικὸν διάλογο *Φαῖδρον* (275 d-e). Καὶ ὡς ἐκ τούτου, τὰ ἀναφερθέντα «ἄγραφα δόγματα» δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀποτελοῦσαν «τὸν σημαντικότερο πυρήνα» τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ στὴν καλὺτερη περίπτωση νὰ εἶχαν ἀπλῶς κάποιο φιλοσοφικὸ ὑπόβαθρο¹¹, ἢ μᾶλλον κάποιες ἰδέες ποὺ ἐμφα-

10. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *ἐνθ' ἀν.*, σ. 26.

11. Σχετικὰ, ὁ J. M. Dillon ὑποστηρίζει τὰ ἐξῆς: «Αὐτὲς οἱ διδασκαλίες –ὅπως εἶναι π.χ. ἡ ἐξαγωγή ὅλων τῶν πραγμάτων ἀπὸ τὶς θεμελιώδεις ἀρχές (δηλ. ἀπὸ τὸ Ἐν καὶ τὴν ἀόριστο Δυάδα)– πιθανὸν νὰ ἦταν καθοριστικῆς σημασίας γιὰ τὸ Πλατωνικὸν σύστημα. Ὡστόσο, δὲν βρίσκω σοβαροὺς λόγους γιατί θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποδείξουμε τὴν ὑπαρξὴ κάποιου ὁλοκληρωμένου συστήματος τῆς κατὰ ἐνίους μουσικῆς Πλατωνικῆς παράδοσης ποὺ θὰ ἦταν παρούσα στὴν Ἀκαδημία ἤδη ἀπὸ τὶς ἀπαρχές τῆς ἱστορικῆς ὑπαρξῆς της καὶ ποὺ θὰ ἦταν προσιτὴ ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον στοὺς μύστες» (J. M. DILLON, *The origins of Platonists' Dogmatism*, ΣΧΟΛΗ, 1, 2007, σ. 25).

νίστηκαν κατὰ τὶς συζητήσεις περὶ τῶν Πλατωνικῶν ἔργων στὴν Ἀκαδημία.

Ἡ ὑπόθεση σχετικὰ μὲ τὸ ὅτι ὁ Πλάτων δὲν θὰ εἶχε δημιουργήσει κατὰ τὴ ζωὴ του κανένα ὁλοκληρωμένο φιλοσοφικὸ σύστημα ὑποστηρίζεται καὶ ἀπὸ τὴ φιλοσοφικὴ στάση ποὺ υἱοθέτησε ὁ Σπεύσιππος, ὁ ἀμέσως ἐπόμενος μετὰ τὸν Πλάτωνα σχολάρχης τῆς Ἀκαδημίας. Αὐτὸς ὁ φιλόσοφος, σύμφωνα μὲ τὶς ἐλάχιστες πηγές ποὺ ἔχουν διασωθεῖ, τροποποίησε τὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν καὶ δημιούργησε τὴ δική του ἐκδοχὴ τῆς θεωρίας γιὰ τὶς δύο ἀντίθετες ἀρχές¹². Ὁ Σπεύσιππος ὅχι μόνον ἦταν ἀπὸ τοὺς πιὸ στενοὺς συνεργάτες τοῦ Πλάτωνος ἀλλὰ ὑπῆρξε καὶ συγγενὴς του. Ὁ Διογένης Λαέρτιος παραπέμποντας στὸ ἔργο τοῦ Σπενσίππου μὲ τίτλο *Πλάτωνος περίδειπνον* («Νεκρικὸ δείπνο τοῦ Πλάτωνος») ἀναφέρει ὅτι αὐτὸς ὁ φιλόσοφος ἐγκωμίασε τὸν Πλάτωνα μὲ τὸν ἰσχυρισμὸ τοῦ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ θεὸς Ἀπόλλων ἐπηρέασε τὶς προθέσεις τοῦ πατέρα τοῦ Πλάτωνος ἀκόμη πρὶν γεννηθεῖ ὁ γιὸς του (*Βίοι*, 3, 2). Δεδομένου ὅτι ὁ Σπεύσιππος ἦταν πράγματι πολὺ πιστὸς μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος, πολὺ ἀπίθανη φαίνεται ἡ ὑπόθεση σχετικὰ μὲ τὸ ὅτι αὐτὸς θὰ εἶχε ἀποκλίνει ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ μεγάλου δασκάλου του. Ἀσπληκτὴ γι' αὐτὸ εἶναι ἡ ὑποτιθέμενη δογματικὴ ἀπόκλιση τοῦ Σπενσίππου – ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ λάβει μορφή κάποιου εἶδους ἔστω καὶ δημιουργικῆς ἀνάπτυξης ἢ τροποποίησης τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος – ἰδίως ἂν ἀντέβαιναν οἱ συγκεκριμένες δογματικὲς ἀλλαγές τοῦ Σπενσίππου στὶς θεμελιώδεις ἀρχές τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας καὶ δὲν εἶχε συναινέσει ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων σὲ αὐτές¹³. Δὲν ἀντιβαίνει στὸ παραπάνω συμπέρασμα οὔτε τὸ γεγονός ὅτι ἡ Πλατωνικὴ Ἀκαδημία δὲν εἶχε τὸν χαρακτήρα τοῦ Ἐπικούρειου κήπου. Ἄν καὶ ἐγκωμιάζονται καὶ στὶς δύο σχολές οἱ ἰδρυτὲς τους ὡς θεῖοι ἥρωες, ἡ Πλατωνικὴ Ἀκαδημία περιλάμβανε διάφορους – ὡς πρὸς τὶς φιλοσοφικὲς ἀπόψεις – στοχαστές – ὅχι μόνον φιλοσόφους, ὅπως ἦταν ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Εὐδοξος ὁ Κνίδιος, ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός, ἀλλὰ καὶ πολιτικούς, ὅπως ὑπῆρξαν π.χ. ὁ Εὐφραῖος ἀπὸ τὸν Ὠρεὸ καὶ ὁ Λαοδάμας ὁ Θάσιος καὶ ἄλλοι¹⁴. Σύμφωνα μὲ τὸν John Dillon, ὁ δογματικὸς χαρακτήρας τῆς Ἀκαδημαϊκῆς φιλοσοφίας ἄρχισε νὰ διαμορφώνεται μόνον τὴν ἐποχὴ ποὺ ἦταν ἐπικεφαλῆς τοῦ ἰδρύματος ὁ Ξενοκράτης ἢ ὁ Πολέμων¹⁵. Καὶ ὡς ἐκ τούτου, ἡ κατὰ πολλοὺς «σκεπτικὴ» ἀναστροφή τοῦ Ἀρκεσίλαου, ἂν βεβαίως κάτι τέτοιο πράγματι εἶχε συμβεῖ, θὰ ἦταν ὅχι περισσότερο «παράνο-

12. P. MERLAN, *Recká filosofie od Platóna k Plótinovi*, στὸ *Filosofie pozdní antiky*, A. H. ARMSTRONG (ἐπιμ.), Praha, OIKOYMENH, 2002, σσ. 39-40.

13. Τέτοιου εἶδους μεγάλη ἀφοσίωση σὲ διδάσκαλο βλέπουμε π.χ. στὴν περίπτωση τοῦ Θεοφράστου, ὁ ὁποῖος ἀκολοῦθοῦσε πολὺ στενὰ τὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλους, πράγμα ποὺ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ὅτι ἀπὸ τὰ ἔργα του ἔχουν διασωθεῖ μόνον ἐκεῖνα ποὺ, κατὰ κάποιον τρόπο, ἐμπλούτισαν τὶς ἰδέες τοῦ μεγάλου τοῦ διδασκάλου (L. CANFORA, *Dějiny Řecké literatury*, Praha, KLP, 2001, σσ. 471-472).

14. L. CANFORA, *ἐνθ' ἀν.*, σ. 427.

15. J. M. DILLON, *ἐνθ' ἀν.*, σ. 32.

μη» ἀπὸ ἐκείνην ποὺ πραγματοποιοῖσαν ἄλλοι Πλατωνικοί, ἀκριβέστερα αὐτοὶ τῆς δογματικῆς ἀπόκλισης. Ἐπομένως, ἡ συγκεκριμένη «ἀναστροφή» τοῦ Ἀρκεσιλάου στὴν πραγματικότητα δὲν ὑπῆρξε ἀναστροφή μὲ τὴν κυριολεκτικὴ σημασία τῆς φράσης, ἰδιαίτερος γιὰ καὶ οἱ δύο «ἀναστρέφεις», ἡ σκεπτικὴ καθὼς καὶ ἡ δογματικὴ, πρέπει νὰ εἶχαν συντελεστεῖ κατὰ τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ.

Ἐχοντας ὑπ' ὄψιν τὰ παραπάνω ἐπιχειρήματα, καὶ ἰδίως τὸ γεγονός ὅτι οἱ Πλατωνικοὶ διάλογοι δὲν ἀποτελοῦν ἓνα συστηματικὸ σύνολο ἀπὸ φιλοσοφικά θέματα, θὰ μπορούσαμε νὰ καταλήξουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Πλάτων δὲν ὑπῆρξε στοχαστὴς δογματικοῦ τύπου ποὺ θὰ ἐπέμενε ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἀκριβῶς ἔτσι ὅπως τὸν ἔβλεπε αὐτὸς ὁ ἴδιος. Ἀδιαμφισβήτητα δὲν ἀποτελοῦσε ἡ Ἀκαδημία ἓνα κέντρο οὔτε δογματικοῦ οὔτε ἄκριτου θαυμασμοῦ ἀπέναντι στὴν Πλατωνικὴ φιλοσοφία. Ἀπεναντίας, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι κυριαρχοῦσε ἐκεῖ ἡ ἀτμόσφαιρα ἀνοχῆς καὶ κριτικῆς σκέψης¹⁶. Τὸν ἀληθινὸ χαρακτήρα τῶν Πλατωνικῶν διαλόγων, θὰ μπορούσαμε νὰ τὸν ἐντοπίσουμε κάπου στὸν ἐνδιάμεσο χῶρο ἀνάμεσα στὰ ἑξῆς δύο ἅκρα: οἱ ἐπιμέρους διάλογοι δὲν ἀποτελοῦν οὔτε κάποια θεματικῶς καὶ φιλοσοφικῶς ὁλοκληρωμένα σύνολα, οὔτε ἐμπεριέχουν κάποιο ἐνωτικὸ φιλοσοφικὸ μοτίβο ἢ διάταξη ποὺ θὰ τοὺς ἔνωνε ὅλους σὲ ἓνα ἐνιαῖο σύστημα ἱεραρχικὰ κτισμένο ἀρχίζοντας ἀπὸ τὰ πρῶτα ἀπορητικὰ ἔργα μέχρι καὶ τοὺς ὀψιμοὺς πολὺ ἐντονης δογματικῆς ἀπόχρωσης διαλόγους, ἔργα ποὺ εἶναι ἀφιερωμένα στὴν ἀναγωγὴ ὅλων τῶν πραγμάτων σὲ μία μόνη ἀρχή, στὴν Ἰδέα τοῦ Ἀγαθοῦ.

Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν τοὺς «ἀνοιχτοὺς» καὶ ἀτελείωτους θεωρητικοὺς στοχασμοὺς καὶ ἀναθεωρήσεις διαφόρων φιλοσοφικῶν ἐρωτημάτων ποὺ βρίσκουμε στὸ Πλατωνικὸ ἔργο, μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι ὁ Πλάτων πράγματι βιάδιζε στὰ χνάρια τοῦ ἀρχαίου σκεπτικισμοῦ, φιλοσοφικοῦ ρεύματος οἱ ὅπαδοι τοῦ ὁποίου διέφεραν ἀπὸ τοὺς δογματικοὺς ὄχι τόσο γιὰ τὸ ὅτι ἀναζητοῦσαν τὴν ἀλήθεια παρὰ γιὰ τὸ ὅτι συνέχιζαν νὰ τὴν ἀναζητοῦν καθ' ὅτι πεπεισμένοι ὅτι πάντα ὑπάρχουν ἀπορίες. Ἐπομένως, δογματικὸς εἶναι ἐκεῖνος ποὺ παραιτήθηκε ἀπὸ τέτοιου εἶδους ἀναζητήσεις¹⁷. Ἀδιαμφισβήτητα ὑπῆρξε ὁ Πλάτων «σκεπτικός», πράγμα ποὺ ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἔννοια τοῦ συγκεκριμένου ἐπιθέτου τὸ ὁποῖο προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο ρῆμα «σκέπτομαι» ποὺ σήμαινε «παρακολουθῶ μὲ προσοχή, διερευνῶ, ἀσκῶ θεωρητικὸ στοχασμό». Ἡ φιλοσοφικὴ δραστη-

16. Ὁ Σωκράτης στὴν *Πολιτεία* τοῦ Πλάτωνος λέει ὅτι «ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ μαθαίνει καμία διδασκαλία μὲ καταναγκασμό» καὶ ὅτι «καμία γνώση ποὺ τὴν ἀπέκτησε ὁ ἄνθρωπος μὲ καταναγκασμό δὲν διαθέτει τὴν ἀπαραίτητη μονιμότητα στὴν ψυχὴ» (536 d-e).

17. J. ANNAS, *ἐνθ' ἄν.*, 1994, σ. 314.

ριότητα του Πλάτωνα συνίστατο ακριβώς σέ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὸν φιλοσοφικό στοχασμό.

2. Γενικά, τοὺς πρώτους Πλατωνικοὺς διαλόγους θὰ μπορούσαμε νὰ τοὺς ἀποκαλέσουμε καὶ «σκεπτικούς»¹⁸. Ἐπειδὴ, ὅμως, πολλοὶ ἐρευνητὲς ἐντοπίζουν στοὺς «πρώτους» διαλόγους τὴν ἐπιρροή τοῦ Σωκράτη, καὶ πὺν ὅλοένα καὶ περισσότερο χάνεται στοὺς μεταγενέστερους διαλόγους στοὺς ὁποίους, κατ' αὐτοὺς, ὁ Πλάτων υἱοθέτησε μία ἰσχυρὴ μεταφυσικὴ στάση, ὁ Πλάτων συνήθως δὲν θεωρεῖται σκεπτικὸς φιλόσοφος. Τὸ ἐρώτημα πὺν τίθεται ἐδῶ εἶναι ἂν εἶναι σωστὴ ἡ παραπάνω ἄποψη ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἴδιας τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος. Ἄν ἀποδείξουμε ὅτι ἐκεῖνο πὺν προσδίδει τὴ σκεπτικὴ διάσταση στοὺς «πρώτους» διαλόγους ἀποτελεῖ διακριτικὸ γνώρισμα καὶ τῶν ὑπόλοιπων Πλατωνικῶν διαλόγων, δὲν ὑφίσταται λόγος νὰ ἀποδεχτοῦμε ὡς ἀναμφισβήτητα σωστὴ τὴν παραπάνω ἐρμηνεία πὺν διαμερῇ τοὺς διαλόγους σὲ σκεπτικούς καὶ μὴ¹⁹. Πρέπει νὰ εἴμαστε ἐπιφυλακτικοὶ ὡς πρὸς τὴ χρῆση τοῦ ὅρου «πρώτοι Πλατωνι-

18. T. IRWIN, *Plato's Moral Theory: The Early and Middle Dialogues*, Oxford, Oxford UP, 1977, σσ. 39-40· H. THORSRUUD, *Ancient Scepticism*, Stocksfield, ACUMEN, 2009, σσ. 41-44. Κάποιοι ἐρευνητὲς, ὡστόσο, διαφωνοῦν μὲ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὸν χαρακτηρισμό: J. ANNAS, *ἐνθ' ἄν.*, σσ. 318-321· G. VLASTOS, *Socratic Studies*, M. BURNYEAT (ἐπιμ.), Cambridge, Cambridge UP, 1994, σσ. 39-66· Ch. J. SHIELDS, *Socrates among the skeptics, The Socratic Movement*, P. VAN DER WAERDT (ἐπιμ.), Ithaca, Cornell UP, 1994, σσ. 341-366. Ὑπάρχει ὅμως ἕνας τουλάχιστον λόγος πὺν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀντιληφθοῦμε τοὺς «πρώτους» διαλόγους ὡς σκεπτικούς: ἐνῶ σὲ πολλοὺς ἀπ' αὐτοὺς τίθεται τὸ ἐρώτημα τοῦ τύπου «Τί εἶναι τὸ Χ;» (*Χαρμίδης, Λάχης, Μένων, Εὐθύφρων, Ἰππίας, Ἴων, Πρωταγόρας*), σὲ κανέναν, ὅμως, ἀπὸ τοὺς παραπάνω διαλόγους δὲν δίνεται θετικὴ ἀπάντηση στὸ τεθὲν ἐρώτημα, ἢ ὁρισμὸς τῆς προκειμένης ἔννοιας. Τὸ νὰ δώσουμε ὁρισμὸ κάποιας ἔννοιας ἀποτελεῖ, ἀπὸ τὴ γνωσιολογικὴ ἄποψη, τὴν ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς γνώσης ὁποιοδήποτε ἀντικειμένου. Ἐπομένως, ἂν δὲν γνωρίζουμε τὸν συγκεκριμένον ὁρισμὸ, δὲν καθίσταται δυνατόν οὔτε τὸ νὰ ξέρουμε τί ἐμπεριέχει ἡ ἐν λόγω ἰδιότητα, δηλαδὴ τί σημαίνει τὸ νὰ εἶναι κανεὶς καλός, δίκαιος, τολμηρὸς κλπ. Ἀπλῶς, ἂν δὲν γνωρίζουμε τί εἶναι τὸ Χ, δὲν ἔχουμε τὴ γνώση τοῦ Χ. Ἄν δὲν ἔχουμε τὴ γνώση καὶ συνάμα συνειδητοποιοῦμε τὸ γεγονὸς αὐτό, πρᾶγμα πὺν συνέβαινε στὴν περίπτωσιν τοῦ Σωκράτη, γίνομαστε, θέλοντας καὶ μὴ, σκεπτικοί.

19. Εἶναι ὁ γνωστὸς ἐρευνητὴς Gregory Vlastos πὺν θεωρεῖται ἕνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους ὑπερμάχους τοῦ ρεύματος πὺν φέρεται μὲ τὴν ἀγγλικὴ ὀνομασία «analytical developmentarism» καὶ ὑποστηρίζει τὴν ὑποδιαίρεσιν τῶν Πλατωνικῶν διαλόγων σὲ τρεῖς σημαντικότερες φάσεις ἀνάλογα μὲ τὸν βαθμὸ τῆς φιλοσοφικῆς ἐξέλιξης καὶ ὀριμότητος τοῦ προβληματισμοῦ τοῦ συγγραφέα τους. Ὁ συγκεκριμένος ἐρευνητὴς συνεχίζει τὸ ἔργο τοῦ Guthrie καὶ κάποιων ἄλλων παλαιότερων ἐρευνητῶν (Taylor, Burnet), οἱ ὁποῖοι χαρακτηρίσαν ὡς πρώτους ἢ «Σωκρατικούς» διαλόγους τὰ ἐξῆς Πλατωνικά ἔργα: *Ἀπολογία, Χαρμίδης, Κρίτων, Εὐθύφρων, Γοργίας, Ἰππίας μείζων, Ἴων, Λάχης, Πρωταγόρας*. Ὁ Vlastos ἐντοπίζει δέκα σημαντικότερα γνωρίσματα πὺν διακρίνουν τὸν Σωκράτη τῶν «πρώτων» διαλόγων ἀπὸ ἐκεῖνον πὺν παρουσιάζεται στὰ «μεταβατικά» καὶ «ὄψιμα» Πλατωνικά ἔργα (G. VLASTOS, *Socrates: ironist and moral philosopher*, Cambridge, Cambridge UP, 1991, σσ. 47-49). Ὡστόσο, ἡ ἐρευνητικὴ αὐτὴ προσέγγισιν, ὅπως ἔχει δείξει

κοὶ διάλογοι», καὶ αὐτὸ ἰδιαίτερος λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν ἓνα χωρίο ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεύς ὅπου ὑποδηλώνεται ὅτι ὁ Πλάτων ἐργαζόταν ταυτόχρονα στοὺς πρώτους καὶ στοὺς ὀψιμοὺς διαλόγους²⁰. Τὴν ὑπόθεση αὐτὴ ὑποστήριξε σημαντικὰ μὲ τὴν ἐπιχειρηματολογία του καὶ ὁ Μ. Porubjak, ὁ ὁποῖος ἐπισήμανε ὅτι ἡ Ἀπολογία, συγγραφή πού γενικῶς θεωρεῖται ἔργο τῆς πρώτης Πλατωνικῆς περιόδου, «μοιάζει πολὺ μὲ τοὺς ἄλλους Πλατωνικοὺς διαλόγους»²¹. Ἡ ἐγγύτητα τῆς Ἀπολογίας μὲ ἄλλους Πλατωνικοὺς διαλόγους δὲν περιορίζεται μόνον σὲ ἐκείνους πού «παραδοσιακὰ» θεωροῦνται «πρώτοι» ἀλλὰ εἶναι φανερὴ καὶ στὴν περίπωση τῶν μεταγενέστερων ἔργων τοῦ Πλάτωνα. Ὁ ἠθικὸς ὀρθολογισμὸς τοῦ Σωκράτη (Ἀπολ., 25 a-26 a) ἐμφανίζεται καὶ στοὺς Νόμους (860 d). Τὴν ἐλεγκτικὴ μέθοδο (23 b) τὴν ἐντοπίζουμε καὶ στὸ Α' βιβλίο τῆς Πολιτείας, στὸν Θεαίητο καὶ στὸν Κρατύλο. Ἡ στάση πού εἶχε υἱοθετήσει ὁ Σωκράτης στὴν Ἀπολογία (Ἀπολ., 28 b-c) ἀπέναντι στὸν θάνατο μπορεῖ νὰ ταυτιστεῖ μὲ ἐκείνην ἀπὸ τὸν Φαίδωνα (68 b). Στὴν Ἀπολογία ὁ Πλάτων γράφει ὅτι ὁ Σωκράτης δὲν παραδεχόταν ὅτι ὁ ἴδιος γνωρίζει κάτι. Τὴν ἴδια ἀποψη βρίσκουμε καὶ σὲ πολλοὺς μεταγενέστερους διαλόγους, μεταξὺ ἄλλων καὶ στὸν Μένωνα (80 c-d), τὸν Θεαίητο (150 c-d) καὶ τὸν Κρατύλο (391 c). Σὲ ἑλαφρῶς παραλλαγμένη μορφή, βρίσκουμε ἀπηχήσεις τῆς ἔννοιας τῆς Σωκρατικῆς ἀγνοίας καὶ στὸ Ι' βιβλίο τῆς Πολιτείας (604 c), στοὺς Νόμους (804 b), ἀλλὰ ἀκόμη καὶ στὸν Τίμαιο (29 d) καὶ στὴν Ζ' Ἐπιστολή (335 a, e), ὅπου ὁ Πλάτων ἀποδίδει τὴ συγκεκριμένη ιδιότητα στὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἐν γένει.

Μεγάλῃ βαρύτητα δίνουμε ὅχι τόσο στὸ γεγονὸς ὅτι κάποια γνωρίσματα τῶν πρώτων διαλόγων ἐντοπίζονται καὶ στοὺς ὀψιμοὺς, πρᾶγμα ὅχι περίεργο δεδομένου ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ ἔργα εἶναι τοῦ ἴδιου συγγραφέα, ἀλλὰ περισσότερο στὸ ὅτι ὅλοι οἱ Πλατωνικοὶ διάλογοι ἔχουν, σὲ ἓναν βαθμὸ, μιὰ κοινὴ «γνωσιολογικὴ συγγένεια». Στὸ ἑξῆς, θὰ προσπαθήσουμε νὰ διευκρινίσουμε γιὰ τί εἶδους συγγένεια πρόκειται.

ἡ Debra Nails στὸ ἀρθρο της, Problems with Vlastos's Platonic developmentalism, εἶναι ἀσπληνική (Ancient Philosophy, 13.2, 1993, σσ. 273-291). Ὑπὸ τὸ πρίσμα τῶν ἐπιχειρημάτων τῆς παραπάνω ἐρευνήτριας, δὲν μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ ἡ θεωρία τοῦ Gregory Vlastos σχετικὰ μὲ τὴ μέθοδο, μέσω τῆς ὁποίας θὰ ἦταν δυνατόν νὰ διατυπώσουμε τὰ κριτήρια γιὰ τὴ διάκριση τῆς Πλατωνικῆς καὶ τῆς Σωκρατικῆς φιλοσοφίας.

20. Πβ. τὴν ἀναφορὰ στὸ ἔργο τοῦ Διογένητος Λαερτίου, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ ἀρχὴ τῆς Πολιτείας τοῦ Πλάτωνα εἶχε πολλὰ παραλλαγὰς (ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤ., Βίοι, 3, 37).

21. Μ. PORUBJAK, Uvedenie ku Xenofónovmu obrazu Sókrata, SOKRATIKA I. Sókratovská tradícia myslenia od antiky po súčasnosť, V. SUVÁK (ἐπιμ.), Presov, Presovská univerzita, 2006, σ. 138.

Ἐν συντομίᾳ, θὰ συγκεφαλαιώσουμε τὰ βασικά χαρακτηριστικά τῶν «πρώμων» διαλόγων: κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Σωκράτη, ἡ ζωὴ πού εἶναι ἀφιερωμένη στὴ φιλοσοφία ἔγκειται στὴ συνεχὴ «ἀναζήτηση» τῆς ἀληθοῦς γνώσης καὶ στὴ διαδικασία τῆς ἀσταμάτητης ἐξέτασης (ἐλεγχος) τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ τοῦ περιγύρου μας²². Ὁ Σωκράτης ἀντιλαμβάνεται τὴ φιλοσοφικὴ ἐνασχόλησή του ὡς μία διὰ βίου θητεία του στὸ θεῖο. Ἐπομένως, ἡ φιλοσοφία ἀποτελεῖ γιὰ αὐτὸν κάτι πού τὸν ἐμποδίζει νὰ κάνει στὴ ζωὴ του ὅτιδήποτε ἄλλο. Ἀκριβῶς αὐτὸς ἦταν ὁ λόγος γιὰ τὸν ὅποιον ὁ Σωκράτης ἀφιέρωσε ὅλη τὴ ζωὴ του στὴν ἐξέταση τῶν συμπολιτῶν του μὲ σκοπὸ νὰ ἀποδείξει, μὲ ὅλες του τὶς δυνάμεις, ὅτι αὐτοί, ἂν καὶ τὸ νομίζουν, δὲν εἶναι στ' ἀλήθεια σοφοί. Τὸ ἀπόφθεγμα «Ἐνα γνωρίζω ὅτι τίποτα δὲν γνωρίζω» χαρακτηρίζεται συχνὰ ὡς τὸ εἶδος ἀκριβῶς τῆς σοφίας, γιὰ τὸ ὁποῖο διακρινόταν ὁ Σωκράτης. Τὰ λόγια τοῦ συγκεκρωμένου ἀποφθέγματος ἀποτελοῦν, ὅμως, κάτι σὰν ἰδιωματισμὸ, μιὰ ἔκφραση πού πῆρε τὴ μορφὴ τῆς μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου χωρὶς νὰ ἀπαντᾷ σὲ κάποιο Πλατωνικὸ ἔργο. Κατὰ πᾶσα πιθανότητα, πρόκειται γιὰ τὴν παρερμηνεῖα ἑνὸς χωρίου τῆς *Ἀπολογίας*. Τὰ «ἀληθινὰ» λόγια πού ἀπηύθυνε ὁ Σωκράτης στοὺς ἀκροατὲς τῆς ἀπολογίας του ἦταν, κατὰ τὶς σωζόμενες πηγές, ὡς ἑξῆς: «...δὲν νομίζω ὅτι γνωρίζω ἐκεῖνο πού δὲν γνωρίζω» («ἂ μὴ οἶδα οὐδὲ οἶμαι εἰδέναι», *Ἀπολ.*, 21 d). Καὶ σὲ ἄλλα χωρία τῆς ὑπεράσπισής του ὁ Σωκράτης μὲ τὰ λόγια του ὑποδηλώνει ὅτι δὲν θεωρεῖ πὼς κατέχει κάποια σοφία ἢ γνώση. Αὐτό, ὅμως, διαφέρει πολὺ ἀπὸ τὸ παραπάνω ἀπόφθεγμα πού πολλοὶ πιστεύουν ὅτι εἶναι τοῦ Σωκράτη: «Ἐνα γνωρίζω ὅτι τίποτα δὲν γνωρίζω». Καὶ αὐτὸ γιατί ἡ πρόταση αὐτὴ ἐμπεριέχει ἓνα στοιχεῖο «ἀρνητικοῦ δογματισμοῦ» ἢ «μεταδογματισμοῦ», καθ' ὅτι στὴ συγκεκρωμένη πρόταση ὑποστηρίζεται ὅτι ὄντως ὑπάρχει κάποια γνώση, ἀκριβέστερα ἐκείνη πού ἔχει ὡς ἀντικείμενό της ὅτι δὲν γνωρίζουμε τίποτε. Ἡ πρόταση «δὲν νομίζω ὅτι γνωρίζω ἐκεῖνο πού δὲν γνωρίζω», ἀπὸ τὴν ἄλλη, δὲν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ κατὰ κανέναν τρόπο «δογματικὴ» διότι δὲν δηλώνει ὅτι γνωρίζω κάτι παρὰ μόνον μᾶς λέει ὅτι δὲν υἱοθετῶ τὴν «ἰσχυρὴ» γνωσιολογικὴ στάση («δὲν νομίζω ...») στίς περιπτώσεις πού ἐντοπίζω τὴν ἄγνοιά μου. Καὶ αὐτὸ γιατί τὰ λόγια τοῦ Σωκράτη «δὲν νομίζω ὅτι γνωρίζω ἐκεῖνο πού δὲν γνωρίζω» πολὺ πιθανὸν νὰ μὴν δηλώνουν τίποτα ἄλλο παρὰ μόνον ὅτι «Δὲν τρέφω τὴν ψευδαίσθηση ὅτι γνωρίζω κάτι τὸ ὁποῖο στ' ἀλήθεια δὲν γνωρίζω». Ἐκεῖνο πού εἶχε ὁ Σωκράτης στὸν νοῦ του σίγουρα δὲν ἀνήκει στὸν χῶρο τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ σὲ ἐκεῖνον τῆς πεποίθησης («δόξα»), πράγμα πού συμβαδίζει πολὺ καλὰ καὶ μὲ τὸν «δοξαστικὸ» (ὄχι «ἐπιστημικὸ») ἐκφραστικὸ τρόπο πού πολὺ συχνὰ

22. *Ἀπολ.*, 38 a.

χρησιμοποιούσε στο αρχαίο κείμενο ο Πλάτων²³. Ακριβέστερα, πρόκειται για τη χρήση του αρχαίου ρήματος *οἶμαι* με τη σημασία «νομίζω, πιστεύω» ἀντὶ π.χ. τοῦ *ἐπίσταμαι* με τη σημασία «ξέρω, γνωρίζω». Ἄν δεχτοῦμε τὴν ἄποψη ὅτι ὁ Σωκράτης μᾶλλον ἔλεγε ὅτι «δὲν ἔχω τὴν ψευδαίσθηση ὅτι κάτι γνωρίζω τὸ ὁποῖο στ' ἀλήθεια δὲν γνωρίζω», πρέπει νὰ συναγάγουμε ὅτι αὐτὸς ἐξέφρασε μόνο τὴν «προσωπική» του πεποίθηση, δηλαδή μιὰ ἀπλή σκέψη ποὺ ἐκφράζεται, στὸ ἐπίπεδο τῆς γλώσσας, με δοξαστική διατύπωση. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ διατύπωση, κατ' ἀντιδιαστολή πρὸς τοὺς «ἐπιστημικούς» ἐκφραστικούς τρόπους, ἐκτὸς τοῦ ὅτι δὲν ἐκφράζουν τὴ μεγάλη βεβαιότητα γιὰ αὐτὸ ποὺ λέγεται, δὲν διαθέτουν καμία πειστική δύναμη. Ὁ σκοπὸς τους δὲν εἶναι νὰ πείσουν τοὺς συνομιλητὲς γιὰ τὴν ἀλήθεια ποὺ δηλώνουν παρὰ μόνον νὰ ἐκφράσουν τὴν προσωπική ἄποψη τοῦ ὁμιλητῆ. Ὁ Σωκράτης συνήθιζε νὰ χρησιμοποιεῖ τὴν ἐπιχειρηματολογία ποὺ λέγεται *ad hominem*, δηλαδή ἐκείνην ποὺ στηρίζεται στὶς προκειμένες τῶν ἀντιπάλων του, βεβαίως με τὴ συναίνεση τους, καὶ καταλήγει σὲ διάφορα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὅμως, ἀντίθετα πρὸς τὶς ἀπόψεις τους, συμπεράσματα. Στὴ συνέχεια, ἀνασκευάζει ὁ Σωκράτης αὐτὰ τὰ συμπεράσματα δείχνοντας τὶς ἀστήρικτες συνέπειες ποὺ συνεπάγονται. Ὡς ἐκ τούτου, στοὺς διαλόγους αὐτῆς τῆς ομάδας δὲν λέγεται τίποτα τὸ θετικό καὶ γι' αὐτὸ καταλήγουν με ἀπορηματικὸ τρόπο. Τὸ μόνο «θετικό» συμπέρασμα ποὺ ἐξάγεται στὸ τέλος τῶν συγκεκριμένων διαλόγων εἶναι ὅτι ἡ διερεύνηση τοῦ θέματος πρέπει νὰ συνεχιστεῖ²⁴.

Τὰ τρία ἀναφερθέντα σκεπτικά γνωρίσματα τῶν «πρώμων» Πλατωνικῶν διαλόγων, ἀκριβέστερα ὁ ἔλεγχος («ἐξέταση», «ἀνατροπή») (M1), ἡ προσπάθεια νὰ μὴν πάψουμε ποτὲ νὰ συνεχίζουμε τὴν ἔρευνα (M2) καὶ ἡ διατύπωση τῶν «προσωπικῶν» πεποιθήσεων διαμέσου τῶν «δοξαστικῶν» ἐκφραστικῶν τρόπων (M3), ἀποτελοῦν τὰ πιὸ ἐμφανῆ γνωρίσματα ποὺ ἐντοπίζουμε καὶ στοὺς «ὄψιμους» Πλατωνικοὺς διαλόγους. Στὴν ἐξήγηση ποὺ θὰ ἀκολουθήσει, θὰ δείξουμε τὴν παραπάνω συνέχεια τοῦ φιλοσοφικοῦ χαρακτήρα τῶν πλατωνικῶν ἔργων παραθέτοντας διάφορα χωρία ἀπὸ τὸν διάλογο *Μένων* καὶ ἀπὸ τὴν *Πολιτεία*. Οἱ ἀναλύσεις μας θὰ ἔχουν σκοπὸ νὰ ὑποστηρίξουν τὴν προτεινόμενη σκεπτική ἐρμηνεία τοῦ Πλάτωνος.

Μένων. Μετὰ τὴν εἰσαγωγική «ἐλεγκτική» ἀσκηση (71 d–79 e), ὁ Μένων

23. Τὸ ἐπίθετο «δοξαστικός» δὲν χρησιμοποιεῖται με τὴ συνήθη σημασία τῆς λέξης ποὺ δηλώνει «αὐτὸν ποὺ ἐγκωμιάζει ἢ ἐξυμνεῖ», ἀλλὰ σὲ σχέση με τὴν πεποίθηση, τὴν ἀρχαία δόξα. Οἱ δοξαστικοὶ ἐκφραστικοὶ τρόποι στὸν Πλάτωνα εἶναι γιὰ παράδειγμα οἱ ἐξῆς ἐκφράσεις: «Φαίνεται», «ἔχω τὴν ἐντύπωση ὅτι», «πιστεύω», «ἴσως», «ἂν εἶναι ἔτσι», σὲ ἀντιδιαστολή με τὸ «γνωρίζω», «ἀδιαμφισβήτητα ...», «εἶναι ἀναμφίβολο ὅτι» κ.λπ.

24. *Εὐθ.*, 15 c· *Πρωτ.*, 361 c–d· *Λύσ.*, 222 e–223 a· *Λάχ.*, 201 c· *Γοργ.*, 527 d· *Μέν.*, 100 b.

ἀστειευόμενος παρομοιάζει τὸν Σωκράτη μὲ ἓνα σαλάχι (νάρκη). Ὁ Σωκράτης ἀπαντᾷ στὸν Μένωνα ὅτι ἔχει δίκιο μόνον καὶ ἀποκλειστικὰ ἂν καὶ τὸ ἴδιο τὸ ψάρι εἶναι μουδιασμένο (ναρκῶσα, 80 c). Ὁ Σωκράτης παραδέχεται ὅτι προκαλεῖ στοὺς ἀνθρώπους τὴν ἀμνηχανία, καθὼς εἶναι ὁ ἴδιος ἀμνηχανος. Ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦ ἐρωτήματος «Τί εἶναι ἡ ἀρετή» εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθοῦν τὰ παραπάνω λόγια τοῦ Σωκράτη οὕτως ὥστε τὸ μήνυμα τοῦ συγκεκριμένου διαλόγου (ἡ ἀπόδειξη τῆς θεωρίας τῆς ἀνάμνησης, ἡ ὑπόθεση τῆς ἀθανασίας τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς) μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸ μόνον ὡς «ὑποθετικό», πράγμα πὺ σημαίνει ὅτι αὐτὸ δὲν ἰσχύει ὡς γνώση καὶ ὡς «ἐπιστήμη», ἀλλὰ μόνον ὡς πεποιθήσεις ἢ προσωπικὲς ἀπόψεις, οἱ ὁποῖες πιστεύει ὁ Σωκράτης, διότι ἔχει καταλήξει σὲ αὐτές, μαζὶ μὲ τοὺς συνομιλητὲς του, κατὰ τὴ συζήτησή τους. Ἡ συνειδητοποίηση καὶ ἡ ἀναγνώριση τοῦ γεγονότος ὅτι δὲν διαθέτουμε τίς ἀληθεῖς γνώσεις οὔτε καμία ἐπιστήμη, παρὰ μόνον προσωπικὲς πεποιθήσεις, ἀποτελεῖ κάτι σὰν προετοιμασία καὶ προειδοποίηση τοῦ ἀναγνώστη γιὰ νὰ μὴν ἐκλάβει κυριολεκτικὰ τίς «δογματικὲς» ἐξηγήσεις πὺ θὰ ἀκολουθήσουν.

Ὁ Μένων ἀνήκει σὲ ἐκείνους τοὺς διαλόγους, ὅπου ὁ Πλάτων διατυπώνει μία ἀπὸ τίς σοβαρότερες ἀντιρρήσεις πὺ προβάλλονται στὴ γνώση ἐν γένει. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀποκαλούμενη «ἐριστική» ἐρώτηση τοῦ Μένωνα:

«ΜΕΝ. Καὶ μὲ ποιὸν τρόπο, Σωκράτη, θὰ ἐρευνήσεις κάτι τὸ ὁποῖο δὲν ξέρεις ἂν τί εἶναι; Ποιὸ πράγμα θὰ βάλεις στὸν νοῦ σου νὰ τὸ ἐρευνήσεις ἀπὸ αὐτὰ πὺ δὲν ξέρεις; Ἀλλὰ καὶ στὴν καλύτερη περίπτωση πὺ τὸ ἐντοπίσεις, πὺς θὰ ξέρεις ὅτι αὐτὸ εἶναι ἐκεῖνο πὺ ἐσὺ ἀγνοοῦσες;

ΣΩ. Καταλαβαίνω, Μένωνα, αὐτὸ πὺ θέλεις νὰ πεῖς. Βλέπεις μὲ ποιὸν τρόπο ἀρχίζεις νὰ ἐπικαλεῖσαι τὸ σκεπτικὸ ἐκείνων πὺ συνεχῶς ἀμφισβητοῦν καὶ λένε ὅτι κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἐρευνήσει οὔτε αὐτὸ πὺ ξέρει οὔτε αὐτὸ πὺ δὲν ξέρει; Διότι κανεὶς δὲν θὰ ἐρευνοῦσε αὐτὸ πὺ ξέρει οὔτε αὐτὸ πὺ δὲν ξέρει; Διότι κανεὶς δὲν θὰ ἐρευνοῦσε αὐτὸ πὺ ξέρει, ἀφοῦ τὸ ξέρει καὶ δὲν ὑπάρχει καμία ἀνάγκη διερεύνησής του, οὔτε αὐτὸ πὺ δὲν ξέρει, ἀφοῦ δὲν ξέρει τί ἀκριβῶς νὰ ἐρευνήσει.

ΜΕΝ. Καὶ δὲν νομίζεις, Σωκράτη, ὅτι αὐτὴ ἡ θέση εἶναι ὀρθή;

ΣΩ. Ὁχι καθόλου.

ΜΕΝ. Μπορεῖς νὰ μοῦ πεῖς γιὰτί δὲν εἶναι;

ΣΩ. Βέβαια· ἔχω ἀκούσει ἄνδρες καὶ γυναῖκες πὺ εἶναι γνώστες στὰ θεϊκὰ ζητήματα.

ΜΕΝ. Νὰ λένε τί;

ΣΩ. Κάτι πὺ εἶναι ἀληθινὸ, πιστεύω, καὶ ὑπέρροχο» (80 d–81 a)

(μτφρ. Ἰ. Πετράκη, Ἀθήνα, ΠΟΛΙΣ, 2008)

Ὁ Σωκράτης ἀντιδρᾷ στὸ ἐρώτημα τοῦ Μένωνα παρουσιάζοντας τὸν μῦθο γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Καὶ τοῦτο διότι, κατὰ τὴ γνώμη του, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδεχθοῦμε τίς σοβαρὲς συνέπειες πὺ θὰ ἀκολουθοῦσαν ἀπὸ τὸ παραπάνω ἐριστικὸ ἐρώτημα, ἂν αὐτὸ τὸ σόφισμα ἦταν ἀληθές. Ὁ μῦθος

πού του έχει αφηγηθεῖ, ὅμως, τοῦ φαίνεται ἀληθῆς καὶ γι' αὐτὸ ὁ Σωκράτης πιστεύει σὲ αὐτὸν (81 e).

Ὁ φιλόσοφος, ὅμως, ἔχει ἄλλο λόγο γιὰ νὰ ὑποστηρίξει τὴ στάση του: ἂν εἶχαμε ἀντιληφθεῖ τὸν συλλογισμό τοῦ Μένωνα καὶ τὰ συμπεράσματά του ὡς ἀληθῆ, θὰ εἶχαμε σταματήσει τὴν ἔρευνα καὶ τὴν ἀναζήτησή μας, κάτι πού θὰ μᾶς ἔκανε δογματικούς, διότι θὰ εἶχαμε πάψει νὰ ἀναζητοῦμε τὴν ἀλήθεια. Τότε, θὰ εἶχαμε παραιτηθεῖ ἀπὸ τὴν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας, τὴν κριτικὴ ἀναθεώρηση τῶν ἀπόψεων τίς ὁποῖες εἶχαμε υἱοθετήσει, οὔτε κἂν θὰ προσπαθούσαμε νὰ διερευνήσουμε ἐκεῖνο πού δὲν γνωρίζουμε διότι θὰ εἶχαμε υἱοθετήσει τὴ γνώμη ὅτι ἐκεῖνο πού δὲν γνωρίζουμε οὔτε κἂν εἶναι δυνατόν νὰ γίνεи γνωστὸ (81 d-e). Ἐπομένως, ἡ ἄποψη τοῦ Μένωνα ἀνασκευάζεται μέσῳ τοῦ ἐξῆς ἐπιχειρήματος: Κανεῖς δὲν θὰ μπορέσει νὰ δηλώσει ὅτι δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ γνωρίσει ἐκεῖνο πού δὲν γνωρίζει παρὰ μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι πράγματι γνωρίζει πῶς δὲν τὸ γνωρίζει²⁵. Ὡστόσο, ἂν δὲν τὸ γνωρίζει μὲ βεβαιότητα, ἀλλὰ διαθέτει μόνον τὴν πεποίθηση, ἡ γνωσιολογικὴ αὐτὴ στάση δὲν τοῦ ἐπιτρέπει νὰ πάψει τὴν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας. Ὡς ἐκ τούτου, ὁ Πλάτων, γιὰ νὰ ἀνατρέψει τὸ ἐριστικὸ ἐπιχείρημα τοῦ Μένωνα, χρησιμοποιεῖ ἀκριβῶς ἐκείνη τὴν ἄποψη τὴν ὁποία ἔχει συναγάγει ἀπὸ τὸ ἴδιο αὐτὸ σόφισμα. Ἄν εἶχε δεχθεῖ τὸ συγκεκριμένο ἐπιχείρημα ὡς ἀληθές, θὰ ἔπρεπε νὰ παραδεχθεῖ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπάρχει κάτι τὸ ὁποῖο πράγματι γνωρίζει, πράγμα πού ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ τὸ γνωρίζει μὲ βεβαιότητα. Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο, ὁλοφάνερη γίνεται ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸν ἀκραῖο καὶ τὸν μέτριο σκεπτικισμό καθὼς καὶ τὸ ὅτι ὁ Σωκράτης μὲ τὴν ἐπιχειρηματολογία του κατατάσσεται στὸν μέτριο. Ἡ στάση τοῦ Σωκράτη παρουσιάζει ἐνδιαφέρον καὶ ἀπὸ ἄλλη ἄποψη: ὁ φιλόσοφος υἱοθέτησε μία στάση πού ταυτόχρονα συνδυάζει λογικά-σκεπτικά καθὼς καὶ θεολογικά-μυστικιστικὰ στοιχεῖα. Τὴ μυστικιστικὴ διάσταση τὴν προσδίδει στὸ κείμενο ὁ μῦθος γιὰ τὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης, τὸν ὁποῖον ἀφηγεῖται ὁ Σωκράτης προκειμένου νὰ ἀντικρούσει τὸ ἐριστικὸ ἐπιχείρημα τοῦ Μένωνα. Μὲ ἄλλα λόγια, ὁ Σωκράτης ἀποφεύγει στὴν οὐσία τὸ σόφισμα ἀνατρέχοντας στὸν μῦθο πού λέει ὅτι στ' ἀλήθεια ὁ ἄνθρωπος δὲν γνωρίζει παρὰ μόνον θυμᾶται.

Ἀφοῦ ὁ Σωκράτης ἔκανε λόγο γιὰ τὴν ἀφήγηση κάποιων σοφῶν ἀνδρῶν

25. Ὁ Πλάτων μὲ ὑπαινικτικὸ τρόπο κάνει ἀναφορά ἐδῶ στὸ παράδοξο πού ἐμπεριέχεται στὸ ἐριστικὸ σόφισμα τοῦ Μένωνα: ἂν ὄντως γνωρίζω ὅτι δὲν γνωρίζω κάτι, ἔπρεπε, ἀναγκαστικά, νὰ ὑπῆρχε προηγουμένως ἡ ὥρα πού δὲν τὸ γνώριζα (100 b). Ἐφαρμόζοντας, ὡστόσο, ἐμβριθῶς τὸ σόφισμα τοῦ Μένωνα δὲν θὰ μπορέσουμε ποτὲ νὰ περάσουμε ἀπὸ τὴ στάση τῆς ἀγνοίας περὶ τῆς ἀγνοίας σὲ ἐκείνην τῆς γνώσης περὶ αὐτῆς. Φαίνεται ὅτι τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Μένωνα πλησιάζει πρὸ κοντὰ στὰ σοφίσματα πού βασιζοῦνται στὴν ἀναδρομὴ στὸ ἀπείρο.

καὶ γυναικῶν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατη, ἡ ἐπιχειρηματολογία του στρέφεται στοὺς ἀποδείξεις ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίζουμε καὶ ἐκεῖνο ποὺ δὲν ξέρουμε. Τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς τὴν θέτει ὁ Σωκράτης ὡς προκειμένη τῆς «γνωστῆς» τοῦ ἀποδείξεως μὲ συμπέρασμα ὅτι ἡ ψυχὴ προϋπῆρχε πρὶν ἀπὸ τὴ γέννηση τοῦ ἀνθρώπου παραπέμποντας στὴ θεωρία τῆς ἀνάμνησης. Ὡστόσο, δὲν δίνει ὁ Πλάτων στοὺς ἐπιχειρήματα αὐτὰ ἀποδεικτικὴ ἰσχὺ²⁶. Πρὸς τὸ τέλος τῆς «ἀποδείξεως» αὐτῆς, ὅταν ἔχει ἐγκαταλείψει ὁ Σωκράτης καὶ τὸν δοῦλο καὶ ἀπευθύνεται πλέον μὲ τις ἐρωτήσεις τοῦ σὸν Μένωνα, ὁ φιλόσοφος ἐπισημαίνει ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ἐγγυηθεῖ τὴν ὁρθότητα αὐτῆς τῆς ἀποδείξεως (86 b). Ἐκεῖνο, ὅμως, ποὺ μπορεῖ νὰ ἐγγυηθεῖ εἶναι ἡ ὁρθότητα τῆς ἀποψῆς ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν πρέπει νὰ παύει νὰ ἀναζητᾷ ἐκεῖνο ποὺ δὲν γνωρίζει (86 c).

Μὲ τὸν διάλογο αὐτὸ γίνεται ὁλοφάνερος ὁ τρόπος ποὺ ὁ Πλάτων διατυπώνει τις ἀπόψεις του σχετικὰ μὲ τὴν ἀνάμνηση καὶ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς: πρὶν φτάσει στὸν μῦθο καὶ στὴν «ἀπόδειξη» γιὰ τὴν ἀνάμνηση, προειδοποιεῖ τὸν Μένωνα ὅτι δὲν γνωρίζει τὴν ἀλήθεια. Σχετικὰ μὲ τὸν μῦθο ὁ Σωκράτης ἐπισημαίνει ὅτι σὲ αὐτὸν «μόνον» πιστεύει, ἐνῶ ἡ ἀπόρριψη τοῦ ἐριστικοῦ ἐπιχειρήματος τοῦ Μένωνος δὲν συνίσταται στοὺς ὅτι θὰ πίστευε ὁ Σωκράτης ὅτι δὲν εἶχε δίκιο ὁ Μένων, ἀλλὰ, ὅπως ἔχουμε δείξει, στοὺς γεγονόσ ὅτι ὁ φιλόσοφος προσπαθεῖ νὰ ἀνατρέψει τὸ συγκεκριμένο σόφισμα χρησιμοποιώντας αὐτὸ τὸ ἴδιο καὶ βεβαίως μὲ ὁρθὸ συλλογισμό, δηλαδή μὲ τρόπο ποὺ εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἐνδεικτικὸς τῆς σκεπτικῆς μεθόδου τῆς ἐπιχειρηματολογίας.

26. Τὴν ὑπόθεση σχετικὰ μὲ τὸ ὅτι οὔτε ἡ θεωρία τῆς ἀνάμνησης ὑπῆρξε κάποιο «ἀδιαμφισβήτητο» δόγμα τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας ὑποστηρίζει καὶ ὁ τρόπος ποὺ γίνεται ἀναφορὰ στὴ συγκεκριμένη θεωρία στὸν διάλογο *Φαίδωνα*, ὅπου ἀφιερώνεται στοὺς θέμα αὐτὸ ἕνα ἀρκετὰ ἐκτενὲς χωρίο (72 e–77 c). Πρὸς τὸ τέλος τοῦ συγκεκριμένου διαλόγου, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται, κατὰ πάσα πιθανότητα, στὴν ἐποχὴ μετὰ τὴν συγγραφὴ τοῦ *Μένωνα*, διευκρινίζεται κατὰ κάποιον τρόπο ἡ ἀποψὴ τοῦ Πλάτωνα γιὰ τὴν ἀνάμνηση ἀπὸ τὸν Μένωνα. Ἐνῶ στὸν *Μένωνα* ἡ ἀπόδειξη γιὰ τὴν ἀνάμνηση ἔχει ὡς προκειμένη τὴ θέση περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς (77 c), στὸν *Φαίδωνα* τονίζεται ὅτι ἀπὸ τὸ γεγονὸς τῆς ἀνάμνησης δὲν συνάγεται κατ' ἀνάγκη ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς, παρὰ μόνον ἡ προϋπαρξὴ τῆς (77 c). Πρέπει νὰ ἐπιστήσουμε τὴν προσοχή μας καὶ στοὺς ἐξῆς ἐρωτήματα ποὺ ἀπευθύνεται στὸν Σιμμία, ποὺ ἀμέσως παρακάτω ἀπαντᾷ θετικά σὲ αὐτό: «Μήπως θυμοῦνται ὅσα εἶχαν μάθει κάποτε; Ἀναγκαστικά» (76 c). Κατὰ τὴ γνώμη του Ebert, ἡ συγκεκριμένη ἐρώτηση τοῦ Σωκράτη μὲ τὴ θετικὴ ἀπάντηση τοῦ συνομιλητῆ του, πρέπει νὰ ἦχει περίεργα, ἰδιαίτερος τὰ συμφραζόμενα τῆς συζητήσεως περὶ τῆς ἀνάμνησης, διότι ὑπαινίσσεται τὴν ἰδέα τῆς ἀναδρομῆς στοὺς ἀπειρο: «Μήπως ὑπῆρξε καὶ αὐτὴ ἡ μάθηση μόνον κάποιου εἶδους ἀνάμνηση ἐκείνου ποὺ εἶχαμε μάθει (ἢ μᾶλλον καὶ πάλι εἶχαμε «θυμηθεῖ») προηγουμένως ...;» (T. EBERT, *Sókratés jako pytagorejec a anamnése v Platónově dialogu Faídón*, Praha, OIKOYMENH, 1999, σ. 79).

Ἀπὸ τὸν διάλογο *Μένωνα* εἶναι ἐπίσης δυνατόν νὰ ἀπαντήσουμε στὸ ἐρώτημα γιατί ὁ Σωκράτης θεωρεῖ καθοριστικῆς σημασίας τὴ συνεχὴ ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας. Πολὺ πιθανὸν εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀναζητώντας τὴν ἀλήθεια τὸ κάνει, κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Σωκράτη, διότι συνειδητοποιεῖ πλήρως τὰ πραγματικὰ ὀφέλη ποὺ ἐπιφέρει ἡ ἀληθὴς γνώση στὴν πρακτικὴ τοῦ ζωῆ, μοτίβο ποὺ ἐντοπίζουμε σὲ πολλὰ χωρία τῶν Πλατωνικῶν διαλόγων. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ διαθέτει τὴ γνώση προκειμένου νὰ μπορέσει νὰ βιώσει τὴ ζωὴ του ὄντως καλὰ καὶ εὐτυχισμένα. Ὅσο περισσότερο καιρὸ καὶ ὅσο ἀναλυτικότερα ἀναζητᾷ κανεὶς τὴν ἀλήθεια, τόσο περισσότερο ἀντιλαμβάνεται τίς συνέπειες ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἔχει ἡ δράση τοῦ στὴν πραγματικότητα, καὶ ὅσο περισσότερο τὸ συνειδητοποιεῖ, τόσο ὀρθότερες ἀποφάσεις εἶναι σὲ θέση νὰ παίρνει στὴν πρακτικὴ τοῦ ζωῆ. Ὡστόσο, ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας ποὺ ὁ Σωκράτης θεωρεῖ ὡς τὸ νόημα τῆς ζωῆς του δὲν συνεπάγεται, ἀναγκαστικά, καὶ τὴν ἀποκάλυψή της ἢ τὴν ἀπόκτηση τῆς ἀληθοῦς γνώσης. Ὁ Σωκράτης ἀναζητᾷ μᾶλλον κάποιους πιθανοὺς λόγους, κάτι ποὺ πλησιάζει ὅσο τὸ δυνατό πιὸ κοντὰ στὴν ἀλήθεια. Ἡ ἐννοια τῆς ἀλήθειας, ὅμως, συνδυάζεται πολὺ στενὰ μὲ τὴ δράση. Ἀληθές, πάλι, εἶναι ἐκεῖνο ποὺ θὰ ἀποβεῖ χρήσιμο στὸν πρακτικὸ βίον τοῦ ἀνθρώπου²⁷. Αὐτὸς ποὺ μέσῳ τῆς συνεχοῦς ἀναζήτησης ἔχει ἀποκτήσει τὴν ὀρθὴ πεποίθηση καὶ τὴν ἐφαρμόζει στίς ἀποφάσεις τοῦ βίου του, θὰ ζεῖ ἐξ ἴσου καλὰ μὲ ἐκεῖνον ποὺ θὰ εἶχε ὄντως τὴν ἀληθὴ γνώση (97 a-c). Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καὶ τὸ χωρίο, ὅπου ὁ Σωκράτης λέει γιὰ τὴν ἀληθὴ γνώση («ἐπιστήμη»), ἀκριβέστερα, γιὰ τὸ ποιά εἶναι ἡ φύση της, θέμα ποὺ θὰ παραλείψουμε στὴν ἐξήγησή μας. Ἀφοῦ ὁ Μένων συναινέσει μὲ πάθος σὲ ὅσα ἔχουν εἰπωθεῖ, ὁ Σωκράτης προσθέτει τὸ ἑξῆς:

«ΣΩ. Καὶ τὸ ἰσχυρίζομαι ὅχι ἐπειδὴ τὸ ξέρω, ἀλλὰ κάνω μόνο μιὰ εἰκασία. Ὅταν ὅμως ἰσχυρίζομαι ὅτι ἡ ὀρθὴ γνώμη καὶ ἡ γνώση εἶναι διαφορετικὰ πράγματα, αὐτὸ δὲν φαίνομαι μόνον νὰ τὸ εἰκάζω, ἀλλὰ ἂν ἰσχυρίζομαι ὅτι ξέρω ἓνα πράγμα –γιὰ λίγα θὰ ἔλεγα κάτι τέτοιο– αὐτὸ τὸ ἓνα θὰ τὸ ἔβραζα μέσα σὲ ἐκεῖνα ποὺ ξέρω» (98 b).

(μτφρ. Ἰ. Πετράκη, Ἀθήνα, ΠΟΛΙΣ, 2008)

Ὅπως γίνεται φανερό ἀπὸ τὸ παρατεθὲν ἀπόσπασμα, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Σωκράτης θὰ μπορούσε νὰ ἰσχυριστεῖ πὼς γνωρίζει κάτι, γιὰ τὴν ἀκρι-

27. Ἐπομένως, τὸν Σωκράτη (ἢ τὸν Πλάτωνα) θὰ μπορούσαμε νὰ τὸν ἀντιληφθοῦμε ὡς ὠφελιμιστὴ (πβ. W. K. C. GUTHRIE, *Socrates*. Cambridge, Cambridge UP, 1970, σσ. 34, 100) ἢ ὡς πραγματιστὴ (πβ. D. J. MORSE, *The figure of Socrates in the pragmatic tradition*, *SOKRATIKA I. Sókratovskí tradícia myslenia od antiky po súčasnosť*, V. SUVÁK (ἐπιμ.), Prešov, Prešovská univerzita, 2006, σσ. 347-356).

βεια, τὴν ὑπαρξὴ τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στὴν ἀληθὴ γνῶση καὶ τὴν πεποίθησι, τὸ ἐκφράζει μὲ ὑποθετικὸ τρόπο. Κύριος σκοπὸς τοῦ διαλόγου εἶναι νὰ καταδειχθεῖ ὅτι ἡ ἀρετὴ δὲν διδάσκεται, ἀλλὰ ἀποτελεῖ μόνον ἀντικείμενο τῆς ἀληθοῦς πεποίθησης (99 a). Πρὸς τὸ τέλος τοῦ διαλόγου ὁ Σωκράτης τονίζει τὴν ἀνάγκη γιὰ περαιτέρω ἐξέταση τοῦ θέματος (100 b). Σχετικὰ μὲ τὴ Σωκρατικὴ ἔκκληση γιὰ τὴ συνεχὴ ἀναζήτησι, τὸ νὰ συσχετίζεται ἡ ἀρετὴ μὲ τὴν ὀρθὴ πεποίθησι ἀποτελεῖ καὶ αὐτὸ ἓνα γνώρισμα τοῦ γνήσιου σκεπτικισμοῦ. Ἐπὶ πλέον, ὁ διάλογος *Μένων* παρουσιάζει ὅλα τὰ διακριτικὰ γνωρίσματα τῶν πρώτων διαλόγων: ἀρχίζει μὲ τὴν ἐλεγκτικὴ συζήτησι καὶ συνεχίζει μὲ τὰ λόγια τοῦ Σωκράτη ὁ ὁποῖος δηλώνει ὅτι δὲν εἶναι σὲ θέσι νὰ ἐκφράσει τὴν ἀλήθεια καί, ἐπομένως, δὲν διαθέτει τὴν ἀληθὴ γνῶσι («ἐπιστήμη»). Ὅλα αὐτὰ συμβαδίζουν πλήρως μὲ τὸν ἐκφραστικὸ τρόπο ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Σωκράτης, διότι αὐτὸς ἀποφεύγει τὴ χρῆσι τῶν «γνωσιολογικῶν» δυνατῶν τύπων, ἀλλὰ προτιμᾷ ἐκείνους ποὺ λέγονται δοξαστικοί, π.χ. «μοῦ φαίνεται», «πιστεύω» κ.λπ. Ὅλα αὐτὰ ἀδιαμφισβήτητα ὑποστηρίζουν τὴν ὑπόθεσίν μας σχετικὰ μὲ τὸν κατ' ἐξοχὴν σκεπτικὸ χαρακτήρα τοῦ διαλόγου *Μένωνος*.

Πολιτεία. Ἡ *Πολιτεία* εἶναι ὁ διάλογος, ὅπου ὁ Πλάτων, ἴσως μὲ τὴ μεγαλύτερη ἀκρίβεια καὶ πιὸ ρητὰ ἀπὸ ὅλα τὰ ἔργα του, διατυπώνει τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν πεποίθησι καὶ τὴν ἀληθὴ γνῶσι («ἐπιστήμη»), θέμα ποὺ τὸν ἀπασχόλησε καὶ στὸν *Μένωνα*. Σημαντικὸ εἶναι ἐπίσης τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ συγκεκριμένο ἔργο θεωρεῖται ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ δογματικούς Πλατωνικούς διαλόγους. Σχεδὸν σὲ ὅλα τὰ χωρία τῆς *Πολιτείας* (ἐκτός, βεβαίως, ἀπὸ τὸ πρῶτο βιβλίο τῆς ποὺ διαφέρει πολὺ σὲ χαρακτήρα ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο τοῦ ἔργου) ὁ Σωκράτης καταλήγει σὲ διάφορα θετικὰ συμπεράσματα, π.χ. στὴν κοινοκτημοσύνη τῶν περιουσιῶν, τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδιῶν, στὸ ὅτι μόνον ὁ φιλόσοφος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ μὲ τὴ διαλεκτικὴ ἐνόρσι συλλαμβάνει τὴν ἀλήθεια καὶ τίς ἀμετάβλητες καὶ αἰώνιες ἰδέες, πράγμα ποὺ τὸν καθιστᾷ μόνον ἐκεῖνο ἱκανὸ καὶ ἀρμόδιο νὰ ἀσκεῖ τὴν ὑπέρτατη ἐξουσία στὸ κράτος. Προτείνεται ἐδῶ, ἐπίσης, π.χ. ποιὰ μορφή πρέπει νὰ λάβει ἡ διαπαιδαγώγησι καὶ ἡ ἐκπαίδευσι τῶν μελλοντικῶν φιλοσόφων καὶ τὸ νὰ ἐξοριστοῦν ἀπὸ τὸ ἰδανικὸ κράτος, τὴν Καλλίπολη, ὅλοι οἱ ποιητές. Στὶς σελίδες τῆς *Πολιτείας* ἐντοπίζουμε καὶ πολλὰ ἄλλες «θετικὲς» ἰδέες καὶ προτάσεις ποὺ τίς διατυπώνει ὁ ἴδιος ὁ Σωκράτης. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ πλατωνικὴ *Πολιτεία* ὄντως διαφέρει οὐσιαστικὰ ἀπὸ τοὺς «πρώτους» διαλόγους, ὅπου τίς περισσότερες φορὲς χρησιμοποιεῖ ὁ Σωκράτης τὴ λεγόμενη *ad hominem* ἐπιχειρηματολογία. Ὁλοφάνερο γίνεται στὴν *Πολιτεία* ὅτι οἱ συνομιλητές τοῦ Σωκράτη παίζουν στὸν διάλογο μὲ αὐτὸν μόνον τὸν δευτερεύοντα ρόλο. Τὶς ἀπαντήσεις τοὺς δὲν τίς χρησιμοποιεῖ ὁ Σωκράτης μόνον ὡς ἀντικείμενο τῆς ἐλεγκτικῆς ἀνατροπῆς του, ἀλλὰ ὡς ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν δικῶν του φιλοσοφικῶν στάσεων. Ἐπίσης, σὲ πολλὰ χωρία δίνεται ἔμφασι στὸ ὅτι τὰ συμπεράσματα τοῦ Σωκράτη εἶναι ὄντως ἀληθῆ.

Ὡστόσο, πρέπει νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψιν μας τὰ συμπεράσματα τοῦ Σω-

κράτη από τον *Μένωνα*. Εκεί υποστηρίζει ότι όλα τα λόγια του που αφορούν το θέμα της αληθοῦς γνώσης («ἐπιστήμη») υπάγονται στον χώρο της πεποίθησης («δόξα»). Τὸ ἴδιο, ὅμως, πολὺ πιθανόν, νὰ ἰσχύει καὶ στὴν περίπτωσι τῆς *Πολιτείας*. Στὴν ἐξήγησι ποὺ θὰ ἀκολουθήσει, θὰ προσπαθήσουμε νὰ ἀποδείξουμε τὴν παραπάνω ὑπόθεσι ἀναλύοντας τὴν ἀρχὴ τοῦ δευτέρου βιβλίου τῆς *Πολιτείας*, ὅπου ἀρχίζει ἡ ἴδια ἡ «θετικὴ» ἐξήγησι τοῦ Σωκράτη. Ὁ Πλάτων φέρνει τὸ θέμα τῆς «θετικῆς» ἐξήγησις τοῦ Σωκράτη στὴ σκηνὴ τοῦ διαλόγου μὲ τὸν ἐξῆς τρόπο: ὁ Σωκράτης διστάζει νὰ ὑπερασπιστεῖ τὴ δικαιοσύνη ἀφοῦ ὁ Γλαῦκων καὶ ὁ Ἀδείμαντος υἱοθέτησαν τὸν τρόπο τῆς ἐπιχειρηματολογίας ποὺ εἶχε χρησιμοποιήσει ὁ Θρασύμαχος. Ὁ Σωκράτης, ἀπλῶς, δὲν εἶναι σὲ θέσι νὰ ἀποφασίσει τί νὰ κάνει, διότι, ἀπὸ τὴ μία, θέλει νὰ βοηθήσει τὴ δικαιοσύνη, ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὅμως, δὲν ξέρει πῶς θὰ μπορούσε νὰ τὸ κάνει:

«... μὰ ὅσο περισσότερο τὸ πιστεύω τόσο μεγαλώνει καὶ ἡ ἀμηχανία μου τί νὰ κάνω. Γιατί δὲν ἔχω τρόπο νὰ συντρέξω τὴ δικαιοσύνη νομίζω στ' ἀλήθεια πῶς εἶμαι ἀνήμερος... Τὸ καλύτερο λοιπὸν εἶναι νὰ συντρέξω τὴν δικαιοσύνη, ἔτσι ὅπως μπορῶ» (368 b-c).

(μτφρ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλου, Ἀθήνα, ΠΟΛΙΣ, 2002)

Αὐτὴ δὲν εἶναι, ὅμως, ἡ στάσι τοῦ ἀνθρώπου ποὺ κατέχει τὴν ἀληθὴ γνώσι. Ὁ Σωκράτης ὁμολογεῖ ὅτι δὲν εἶναι πολὺ εὐφυῆς («δεινός») σὲ αὐτὸ τὸ θέμα (368 c). Ὡστόσο, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψιν ὅτι ἀσχολεῖται σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς του μὲ θέματα ποὺ αφοροῦν τὴ δικαιοσύνη, πολὺ περίεργο μᾶς φαίνεται ποὺ διστάζει τόσο πολὺ. Ἡ μόνη ἐξήγησι τῆς στάσις τοῦ θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἐκείνη ποὺ ταυτίζει τὸν Σωκράτη τῆς *Πολιτείας* μὲ ἐκεῖνον τῶν «πρώτων» διαλόγων. Ὁ Γλαῦκων καὶ ὁ Ἀδείμαντος περιέγραψαν τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιλαμβάνονται τὴ δικαιοσύνη οἱ κοινοὶ ἄνθρωποι καὶ ζητοῦν ἀπὸ τὸν Σωκράτη μιὰ «ἀπόδειξι» ποὺ νὰ ἀνατρέπει τίς συνήθεις ιδέες περὶ αὐτῆς καὶ νὰ δείχνει ὅτι ἡ δικαιοσύνη εἶναι κάτι καλὸ ποὺ ἀξίζει καὶ καθ' ἑαυτό. Ἐπομένως, ὁ Σωκράτης παρουσιάζεται ἐδῶ ὄχι ὡς αὐτὸς ποὺ ρωτᾷ, ἀλλὰ ὡς ἐκεῖνος ποὺ ἀπαντᾷ στὴν ἐρώτησι τί εἶναι ἡ δικαιοσύνη. Ὁ ρόλος τοῦ ἐδῶ δὲν ἔγκειται στὸ νὰ βοηθᾷ τὴ γέννα τῶν ιδεῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ἀλλὰ στὸ νὰ γεννήσει τίς δικές του ἀπόψεις. Μόνον μὲ τὴν πίεσι τῶν συνομιλητῶν του, ποὺ προτρέπουν μὲ κάθε τρόπο τὸν Σωκράτη νὰ τοποθετηθεῖ «θετικῶς» ἐπὶ τοῦ θέματος, ὑποχωρεῖ ὁ φιλόσοφος καὶ ἀρχίζει τὴν ἐξέτασί του. Ἡ συγκεκριμένη σκηνή, ἡ ὁποία προσοδίδει στὸν διάλογο μιὰ ἐντονὴ δραματικὴ διάστασι, ἔχει καὶ ἄλλο σκοπὸ ποὺ εἶναι καθοριστικῆς σημασίας γιὰ τὴν ἐπιχειρηματολογία μας. Ἡ σκηνὴ αὐτή, κατὰ κάποιον τρόπο, πλαισιώνει ὅλη τὴν ἐξήγησι ποὺ θὰ ἀκολουθήσει (ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο τοῦ Β' βιβλίου ἕως τὸ τέλος τῆς *Πολιτείας*) ὑποδηλώνοντας ὅτι τὸ «θετικὸ» περιεχόμενο ὁλόκληρου τοῦ διαλόγου ἀποτελεῖ τὴν ἐξήγησι κάποιου ποὺ δὲν εἶναι σὲ θέσι νὰ συλλάβει ὄντως ἐπιστημονικὰ τὸ πρόβλημα

πού ἔχει τεθεῖ. Τέλος, ἀναλαμβάνει ὁ Σωκράτης τὴ βοήθεια πού ἔχει ὑποσχεθεῖ στοὺς φίλους του σχετικὰ μὲ τὴ διάσωση τῆς δικαιοσύνης καὶ κάνει ὅ,τι μπορεῖ, προκειμένου νὰ δώσει τὴν πιθανότερη δυνατὴ ἐξήγηση.

Τὸν παραπάνω σκεπτικὸ χαρακτήρα τῆς συζήτησης ὑπενθυμίζει ὁ Πλάτων στὸν ἀναγνώστη σὲ πολλὰ χωρία τῆς *Πολιτείας*, πρᾶγμα πού «ἐξισορροπεῖ» τουλάχιστον τὴ δογματικὴ καὶ «θαρραλέα» αὐτοπεποίθηση πού ἐκδηλώνεται σὲ μερικὰ ἄλλα χωρία. Π.χ. στὴν ἀρχὴ τοῦ Ε' βιβλίου τῆς *Πολιτείας*, ὅπου θὰ παρουσιαστῇ ἡ κοινοκτημοσύνη τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδιῶν, ὁ Σωκράτης ἀπευθύνεται στὸν Γλαύκωνα μὲ τὰ ἐξῆς λόγια:

«Πατὲρ ἂν εἶχα τὴν ἐμπιστοσύνη στὸν ἑαυτό μου ὅτι ξέρω τί λέω, ἡ ἐνθάρρυνση αὐτὴ θὰ εἶχε μία βάση. Πραγματικά, τὸ νὰ ἀπευθύνεται κανεὶς σὲ ἀνθρώπους λογικοὺς καὶ ἀγαπητοὺς, γιὰ νὰ τοὺς μιλήσει γιὰ τὰ πιὸ σημαντικὰ καὶ προσφιλῆ σ' αὐτὸν πράγματα γνωρίζοντας τὴν ἀλήθεια, εἶναι ἓνα ἐγχείρημα οἴγουρο πού ἄφοβα τὸ ἐπιχειρεῖ κανεὶς, ἐνῶ ἀπεναντίας τὸ νὰ τοὺς μιλάει γι' αὐτὰ ἔχοντας ἀμφιβολίες καὶ ἐρευνώντας συγχρόνως καὶ ὁ ἴδιος, δηλαδή ὅ,τι ἀκριβῶς κάνω ἐγὼ τώρα, αὐτὸ καὶ φόβο μου προξενεῖ καὶ εἶναι καὶ ἐπικίνδυνο, ὅχι βέβαια μήπως γελοιοποιηθῶ –κάτι τέτοιο θὰ ἦταν παιδιάστικο– ἀλλὰ μήπως ξαστοχώντας νὰ βρῶ τὴν ἀλήθεια, δὲν θὰ πέσω ἔξω ὁ ἴδιος μόνον ἀλλὰ θὰ συμπαράσῳ στὴν πλάνη καὶ τοὺς φίλους σχετικὰ μὲ ζητήματα, στὰ ὁποῖα κάθε ἄλλο παρὰ νὰ λαθεύει κανεὶς πρέπει». (450 d-451 a)

(μτφρ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλου, Ἀθήνα, ΠΟΛΙΣ, 2002)

Ὁ Σωκράτης ἀναζητᾷ τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ περισσότερο μέσω κάποιας θεϊκῆς διεύθυνσης (451 a) παρὰ μὲ τὴ θέλησή του, διότι πράγματι δὲν γνωρίζει ἂν ἐκεῖνο πού βρίσκει εἶναι ὄντως ἀληθές²⁸. Ἡ παραπάνω περίσταση ἐπα-

28. Ἀκριβῶς γι' αὐτὸ χρειάζεται ὁ Πλάτων «τὴ συνδρομὴ» τῶν θεῶν στὴν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας. Ὁ Σωκράτης σὲ πολλὰ χωρία κάνει ἀναφορὰ στοὺς θεοὺς σχετικὰ μὲ τὴν ἀλήθεια ἢ σχετικὰ μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι μόνον οἱ θεοὶ εἶναι σὲ θέση νὰ μᾶς κάνουν καλοὺς ἀνθρώπους (*Πολ.*, 451 a· *Ἀπολ.*, 42 a· *Φαῖδρ.*, 279 b-c· *Τίμ.*, 48 d· *Νόμ.*, 641 e, κτλ.). Οἱ ἀναφερθεῖσες ἀρμοδιότητες πού ἀποδίδονται στοὺς θεοὺς εἶναι ἐνδεικτικὲς πολὺ ἰσχυρῆς σκεπτικῆς στάσης τοῦ Πλάτωνος καθ' ὅτι ὁ ρόλος πού παίζουν οἱ θεοὶ στὴν ἀνθρώπινη ζωὴ συνεπάγεται τὸ ὅτι ἡ ἀνθρώπινη φύση μόνη τῆς δὲν εἶναι σὲ θέση οὔτε νὰ συλλάβει τὴν ἀλήθεια οὔτε νὰ ἀποκτήσει τὴν ἀρετὴ. Στὰ συμφραζόμενα αὐτά, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ διατυπώσει ἀντίρρηση ὅτι ὁ θεοφοβούμενος χαρακτήρας τοῦ Πλάτωνος ἀντιβαίνει ἰσχυρῶς στὸν ὑποτιθέμενο σκεπτικισμό του, ἂν βεβαίως ὁ σκεπτικισμὸς αὐτὸς θὰ εἶχε στραφεῖ πρὸς τοὺς θεοὺς, γιὰ τὴν ἀκρίβεια, π.χ. πρὸς τὴν ὑπαρξή τους. Ὡστόσο, τὸ ἐρώτημα πού πρέπει νὰ τεθεῖ σχετικὰ μὲ τὸν σκεπτικισμό τοῦ Πλάτωνος τὸν ἐφαρμοσμένο στὸν θρησκευτικὸ χῶρο δὲν εἶναι τὸ ἂν ὁ Πλάτων πίστευε στοὺς θεοὺς (γιατὶ ἀδιαμφισβήτητα πίστευε σὲ αὐτούς), ἀλλὰ μήπως πίστευε καὶ στὸ ὅτι ἡ ὑπαρξὴ τους ἀποδεικνύεται μὲ τὴν ἀνθρώπινη διάνοια. Ἡ ἀναφερθεῖσα σχέση ἀνάμεσα στὸν Πλατωνικὸ σκεπτικισμό καὶ τὴ θρησκευτικὴ του πίστη δὲν ἀποτελεῖ, ὁμῶς, θέμα τοῦ ἀρθροῦ μας.

να λαμβάνεται λίγο πριν από το σημείο όπου φτάνει ο διάλογος σε ένα από τα σημαντικότερα θέματα της Πλατωνικής φιλοσοφίας, ακριβέστερα στο θέμα της Ίδέας του Ἀγαθοῦ. Αὕτη, κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Πλάτωνος, ἀποτελεῖ τὴν ἀσφαλέστερη ἐγγύηση γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς ἀληθοῦς γνώσης. Χωρὶς αὕτη τὴν Ίδέα δὲν θὰ ὑπῆρχε ἡ ἀληθῆς γνώση, παρὰ μόνον ἡ ὀρθὴ πεποίθηση, δηλαδή ἡ κατάσταση στὴν ὁποία δὲν θὰ ἦταν δυνατόν νὰ γνωρίζουμε κάτι μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα. Δυνατὸν θὰ ἦταν μόνον νὰ συμμετέχουμε στὴν ἀλήθεια ἀποκλειστικά καὶ μόνον μὲ τὴ βοήθεια κάποιου θεοῦ. Μετὰ τὰ χωρία πρὸς τὸ τέλος τοῦ Ε' βιβλίου, ὅπου ὁ Σωκράτης μὲ τολμηρὸ τρόπο καὶ θάρρος διακρίνει ἀνάμεσα στὴν πεποίθηση καὶ τὴ γνώση διατυπώνοντας τὶς γνωστὲς τοῦ ιδέες περὶ τῶν ἀληθινῶν φιλοσόφων, οἱ ὁποῖοι διαφέρουν σημαντικά ἀπὸ τοὺς ἐραστὲς «τῶν ἤχων, τῶν χρωμάτων καὶ παρόμοιων πραγμάτων» ἀκριβῶς λόγω τοῦ ὅτι ἔχουν ἀποκτήσει τὴν ἐνόρραση τοῦ ἀμετάβλητου, τὸ θέμα τοῦ διαλόγου ἐπιστρέφει στὴν Ίδέα τοῦ Ἀγαθοῦ. Πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ἀκριβῶς σὲ αὐτὸ τὸ σημείο τοῦ διαλόγου κινδυνεύει νὰ κλονισθεῖ ὁλόκληρη ἡ προηγούμενη ἐξήγηση ποὺ ἀφοροῦσε τοὺς φιλοσόφους, τὴ γνώση καὶ τὴ δικαιοσύνη, διότι ἂν δὲν ἀποδειχθεῖ ἡ ὑπαρξὴ τῆς ιδέας τοῦ Ἀγαθοῦ (ἂν δηλαδή φανερωθεῖ ὅτι ὁ Σωκράτης ἀμφιβάλλει ἔστω καὶ ἐλάχιστα γιὰ τὴν ὑπαρξὴ της), δὲν θὰ εἴμαστε σὲ θέση νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ὑπάρχει ἡ ἀληθῆς γνώση. Μὲ ἄλλα λόγια, τότε, δὲν θὰ ἤμασταν καθόλου βέβαιοι οὔτε ὅτι εἶναι δυνατὴ ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν πεποίθηση («δόξα») στὴν ἀληθῆ γνώση («ἐπιστήμη»), οὔτε γιὰ τὸ ὅτι ἡ συγκεκριμένη μετάβαση ἔχει νὰ κάνει μὲ κάτι ἀνώτερο τῆς προσωπικῆς πεποίθησης τοῦ Σωκράτη. Ἐπιπλέον, δὲν θὰ ἤμασταν τότε βέβαιοι οὔτε ὅτι πράγματι ὑπάρχει κάποια διάκριση ἀνάμεσα στὴν πεποίθηση («δόξα») καὶ στὴν ἀληθῆ γνώση («ἐπιστήμη»):

«Τὸ θεωρεῖς σωστὸ νὰ μιλάει κανεὶς γιὰ πράγματα ποὺ δὲν τὰ γνωρίζει ὅπως θὰ μιλῶσε γι' αὐτὰ ἂν τὰ γνωρίζε;

Μὲ κανέναν τρόπο, βέβαια, παριστάνοντας ὅτι τάχα γνωρίζει, εἶπε· τὴ γνώμη τοῦ ὁμῶς εἶναι σωστὸ νὰ ἔχει τὴν διάθεσιν νὰ τὴν λέει ὡς κάτι ποὺ τὸ νομίζει.

Πῶς; εἶπα· δὲν ἔχεις προσέξει ὅτι οἱ γνώμες ποὺ δὲν στηρίζονται σὲ γνώση εἶναι ὅλες λειψές; Οἱ καλύτερες ἀπὸ αὐτὲς εἶναι τυφλές – ἢ ἔχεις τὴν ἐντύπωση ὅτι διαφέρουν σὲ τίποτα ἀπὸ τυφλοὺς ποὺ πάνε σωστά στὸ δρόμο τους ὅσοι, χωρὶς ἐπίγνωση, ἔχουν σωστὴ γνώμη γιὰ κάτι;

Διόλου δὲν διαφέρουν, εἶπε.

Θὰ προτιμοῦσες λοιπὸν νὰ δεῖς πράγματα λευκά, τυφλά καὶ στρεβλά, ἐνῶ εἶναι στὸ χέρι σου νὰ ἀκοῦς ἀπὸ ἄλλους πράγματα ὅλο φῶς καὶ ὁμορφιά;

Γιὰ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, Σωκράτη, εἶπε ὁ Γλαῦκων, μὴ σταματήσεις, σὺν νὰ ἦσουν στὸ τέλος. Σ' ἐμᾶς θὰ ἀρκοῦσε νὰ μιλήσεις γιὰ τὸ ἀγαθὸ ὅπως ἔκανες γιὰ τὴ δικαιοσύνη, τὴ σωφροσύνη καὶ τὰ ἄλλα. Ἔτσι νὰ μᾶς μιλήσεις καὶ γιὰ τὸ ἀγαθόν.

Καὶ γὰρ μένα βέβαια, ἀγαπητέ, εἶπα, θὰ εἶναι ἀρκετό, μὲ τὸ παραπάνω μάλιστα. Ἀλλὰ φοβᾶμαι μήπως δὲν θὰ εἶμαι σὲ θέσιν νὰ τὸ κάνω καί, ἂν προθυμοποιηθῶ νὰ τὸ κάνω, μήπως ντροπιαστῶ καὶ γίνω περίεργος. Ὅμως, βρὲ εὐλογημένοι, ἃς ἀφήσουμε ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸ ἐρώτημα τί τέλος πάντων εἶναι τὸ ἀγαθόν –

γιατί νομίζω ότι τὸ νὰ φθάσουμε τώρα σ' αὐτὸ ποὺ ἐγὼ πιστεύω γιὰ τὸ ἀγαθὸ ξεπερνάει τὸ πλαίσιο μιᾶς συζήτησης ὅπως ἡ τωρινή...» (506 c-e).

(μτφρ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλου, Ἀθήνα, ΠΟΛΙΣ, 2002)

Ὁ Σωκράτης στὸ ἀναφερθὲν χωρίο τονίζει πὼς ἔχει τὴν ἐντύπωση ὅτι δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ μιλά γιὰ τὸ Ἀγαθό. Ἀπεναντίας, φαίνεται ὅτι ἀποφάσισε νὰ δώσει τὴν ἐξήγηση γιὰ τὰ μεταφυσικὰ ἐρωτήματα παρὰ τὴ θέλησή του ὑποχωρώντας στὴν πίεση τῶν φίλων του. Ἡ στάση ποὺ ἔχει υἱοθετήσει εἶναι πλήρως κατανοητὴ καὶ μπορεῖ νὰ δικαιολογηθεῖ: ὁ Σωκράτης δὲν ἔχει τὴ γνώση παρὰ μόνον τὴν πεποίθηση γιὰ τὸ ἀγαθό. Σχετικὰ, θὰ μπορούσε κάποιος νὰ προβάλει ἀντίρρηση ὅτι στὸ συγκεκριμένο χωρίο ὑπάρχει ἀρκετὰ μεγάλη δόση αὐτοειρωνείας τοῦ Σωκράτη («Θὰ προτιμοῦσες λοιπὸν νὰ δεῖς πράγματα λειψά, τυφλὰ καὶ στρεβλά, ἐνῶ εἶναι στὸ χέρι σου νὰ ἀκοῦς ἀπὸ ἄλλους πράγματα ὅλο φῶς καὶ ὁμορφιά;»), πράγμα ποὺ θὰ σήμαινε ὅτι δὲν θέλει ὁ Σωκράτης γιὰ κάποιο λόγο νὰ ἀποφανθεῖ γιὰ τὴν ἀλήθεια ἂν καὶ τὴν ἔχει συλλάβει. Ὡστόσο, εἶναι ἀδύνατον νὰ βροῦμε πιθανοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Σωκράτης θὰ ἔκανε κάτι τέτοιο, ἢ θὰ ἀρνοῦνταν νὰ ἀποκαλύψει στοὺς στενοὺς καὶ ἀγαπημένους του φίλους τὴν ἀλήθεια ποὺ εἶχε συλλάβει. Πολὺ πιὸ πιθανὴ φαίνεται ἡ ὑπόθεση ὅτι ἡ στάση ποὺ ἐκφράζει ὁ Σωκράτης εἶναι ὄντως σκεπτικὴ, δείχνει σοβαρότητα καὶ δὲν φανερώνει στοιχεῖα εἰρωνείας οὔτε αὐτοειρωνείας. Δὲν πρέπει νὰ ἀγνοηθεῖ οὔτε τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Σωκράτης ὑπενθυμίζει στὸν Γλαῦκωνα – ἐδῶ ἤδη ρητῶς καὶ κατηγορηματικὰ καὶ ὄχι μόνον ὑπαινικτικὰ, ὅπως συνέβαινε στὸ Β' βιβλίῳ – ὅτι τὴ γνώμη του τὴν φανερώνει παρὰ τὴ θέλησή του καὶ μὲ ἐξαναγκασμό (509 c).

Ὅλα τὰ παραπάνω ἀναφερθέντα χωρία καὶ ἐπιχειρήματα ἀποτελοῦν τὴν ἀξιόπιστη ἀπόδειξη τῆς ὑπόθεσης ὅτι ὁ Πλάτων δὲν ἐξέφραζε τὶς ἀπόψεις του στὴν *Πολιτεία* μὲ δογματικὸ τρόπο, ἀλλὰ, ἀπεναντίας, συνειδητοποιώντας πλήρως τὸ ἐνδεχόμενο νὰ ἦταν ἐσφαλμένες δὲν ἔβαλε κανέναν ἄλλο στόχο παρὰ νὰ παρουσιάσει στὸν ἀναγνώστη τὶς δικές του πεποιθήσεις μὲ «δοξαστικὸ» τρόπο. Ἐπομένως, ὅποιος ἐρμηνευτὴς θέλει νὰ συμπεράνει ὅτι ἡ Ἰδέα τοῦ Ἀγαθοῦ ἀποτελοῦσε γιὰ τὸν Πλάτωνα τὴν πιὸ αὐθεντικὴ ἐκδήλωση τῆς ἀλήθειας, θὰ πρέπει νὰ ἀντιμετωπίσει τὰ λόγια τοῦ ἴδιου τοῦ Πλάτωνος, ποὺ ὑποδηλώνουν ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ στάση ἐκείνων ποὺ ὑποστηρίζουν τὴν ὑπαρξὴ αὐτῆς τῆς ἀνώτερης φιλοσοφικῆς ἀρχῆς εἶναι μόνον ἓνα ἀπὸ τὰ λειψά, τυφλὰ καὶ στρεβλὰ πράγματα. Τὸ νὰ ἐντοπίσουμε καὶ νὰ ἀποδείξουμε τὴ σκεπτικὴ στάση τοῦ Πλάτωνος καὶ σὲ ἄλλα χωρία τῆς *Πολιτείας* (π.χ. 533 a, 604 c) σίγουρα θὰ ἄξιζε τὸν κόπο καὶ θὰ παρουσίαζε μεγάλο ἐνδιαφέρον, δὲν καθίσταται, ὅμως, καθοριστικὸ γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς ἐπιχειρηματολογίας μας. Καὶ αὐτὸ γιατί σὲ κανένα ἀπὸ τὰ χωρία τῆς *Πολιτείας*, ὅπου φαίνεται νὰ ὑποστηρίζεται κάτι μὲ «δογματικὸ» τρόπο, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδειχθεῖ ἡ «δογματικότητα» τῶν ἐκφραζόμενων Πλατωνικῶν ἀπόψεων. Τοῦτο γίνεται ὀλοφάνερο χρησιμοποιώντας τὸ ἐπιχείρημα

τὸ λεγόμενο «κατὰ μείζονα λόγον»: οἱ συγκεκριμένες «δευτερεύουσες» Πλατωνικές απόψεις σίγουρα δὲν εἶναι «δόγματα», δεδομένου ὅτι τέτοιον χαρακτηριστὴρα δὲν ἔχουν καὶ οἱ θεμελιώδεις ἀρχές τῆς Πλατωνικῆς φιλοσοφίας.

Ἡ *Πολιτεία* τοῦ Πλάτωνος ἀποτελεῖ ἓνα ἀξιόλογο καὶ μεγαλοπρεπὲς νοητικὸ πείραμα. Ἡ δραματικὴ σκηνή, ὅπου ὑποχρεώθηκε ὁ Σωκράτης νὰ τοποθετηθεῖ ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς δικαιοσύνης, χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα ὡς ἐκφραστικὸ μέσο τῆς δικῆς του γνωσιολογικῆς στάσης. Ἡ συγκεκριμένη σκηνή φέρνει ἓνα πολὺ σπουδαῖο μήνυμα στὸν ἀναγνώστη: ὁ Πλάτων ἀντιλαμβάνεται ὅτι οἱ απόψεις του ἐνδέχεται νὰ μὴν εἶναι ὀρθές καὶ ὡς ἐκ τούτου προειδοποιεῖ τὸν ἀναγνώστη του νὰ μὴν ἐκλαμβάνει τὶς ἐκφραζόμενες απόψεις κυριολεκτικά. Γίνεται ὀλοφάνερο ὅτι ὁ Πλάτων διατυπώνει τὶς σκέψεις του στὸν *Μένωνα* καὶ στὴν *Πολιτεία* ἀπὸ τὴν ἴδια γνωσιολογικὴ ἀποψη: τὶς παρουσιάζει ὡς προσωπικὴ του πεποίθηση ἀρνούμενος ρητῶς καὶ κατηγορηματικῶς νὰ τὶς ἀντιληφθεῖ ὡς γνήσια γνώση. Ἡ παραπάνω Πλατωνικὴ στάση συμβαδίζει πλήρως μὲ ἐκείνην τοῦ μέτριου σκεπτικοῦ ὁ ὁποῖος, ἐνῶ ὁμολογεῖ ὅτι δὲν γνωρίζει τὴν ἀλήθεια, διατυπώνει, ὡστόσο, τὶς απόψεις του, διότι δὲν χάνει ποτὲ τὴν ἐλπίδα κάποτε νὰ τὴν βρεῖ.

Στὴ *Συναγωγή* τοῦ Διογένους Λαερτίου ἐντοπίζουμε μία πολὺ περιέργη πληροφορία πού, κατὰ τὸν δοξογράφο, ἔλκει τὴν προέλευσή της ἀπὸ τὸν Ἀριστόξενο. Αὐτὴ λέει ὅτι σχεδὸν ὅλη ἡ *Πολιτεία* τοῦ Πλάτωνος εἶναι γραμμένη μέσα στὸ σύγγραμμα τοῦ Πρωταγόρα πού δὲν ἔχει σωθεῖ καὶ φέρεται μὲ τὸν τίτλο *Ἀντιλογικά* («Πολιτεῖαν ... πᾶσαν σχεδὸν ἐν τοῖς Πρωταγόρου γεγράφθαι Ἀντιλογικοῖς», ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤ., *Βίοι*, 3, 38). Ἡ παραπάνω ἀναφορὰ παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον διότι μᾶς ὑποδηλώνει ποιές ἄλλες πηγές καὶ ἐμπνεύσεις εἶναι δυνατόν νὰ ὑπόκειντο ὡς βάση τῆς Πλατωνικῆς *Πολιτείας*. Ἀνάμεσα σὲ αὐτὲς εἶναι δυνατόν νὰ ὑπῆρξε καὶ κάποια κρυφὴ πολεμικὴ ἀνάμεσα στοὺς δύο στοχαστές. Στὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς διαμάχης καθόλου δὲν ἀποκλείεται ὁ Πλάτων νὰ εἶχε υἱοθετήσῃ ἀκόμη καὶ ὀρισμένες σκεπτικὲς απόψεις καὶ μεθόδους τοῦ μεγάλου σχετικιστῆ Πρωταγόρα, οἱ ὁποῖες δὲν ἔχουν διασωθεῖ²⁹. Αὐτὴ ἡ ὑπόθεση ὑποστηρίζεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ κρυφὴ πολεμικὴ μὲ διάφορους φιλοσοφικοὺς ἀντιπάλους δὲν ὑπῆρξε στὴν περίπτωση τοῦ Πλάτωνος πρᾶγμα ἐντελῶς ἀσυνήθιστο.

3. Ἡ ἀνασύσταση τοῦ σκεπτικισμοῦ καὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀρχεσιλάου

29. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σύγγραμμα «Ἀντιλογικοί» συνέγραψε ὁ Πρωταγόρας καὶ τὸ σύγγραμμα «Περὶ Πολιτείας» (ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤ., *Βίοι*, 9, 55), ἔργο πού φέρεται μὲ τὸν τίτλο πού θὰ μπορούσε νὰ ὑποδηλώσει κάποια κριτικὴ ἀπὸ μέρους τοῦ Πλάτωνος. Σχετικὰ, ἀξιόπρόσεκτο καὶ ἐνδεικτικὸ κάποιας σχέσης ἀνάμεσα στοὺς δύο φιλοσόφους εἶναι καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι σχεδὸν ὅλα τὰ Πλατωνικά ἔργα (μὲ ἐξαίρεση τοὺς *Νόμους* καὶ τὴν *Ἀπολογία*) φέρουν τίτλους πού σχετίζονται μὲ γνωστὲς ἢ ἀγνωστὲς γὰ ἡμᾶς προσωπικότητες τῆς τότε ἐποχῆς.

προϋποθέτει νὰ εἴμαστε πολὺ προσεκτικοὶ διότι μᾶς ἔχουν διασωθεῖ μόνον ἔμμεσες πληροφορίες³⁰. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἀρκεσίλαου ἐνδέχεται νὰ εἶχε, κατὰ τὴ γνώμη μας, μία ἀπὸ τὶς ἑξῆς τρεῖς μορφές: ὁ Ἀρκεσίλαος ἦταν: 1. ἀκράϊος δογματικὸς σκεπτικὸς ποὺ ἀρνείτο πλήρως τὴ δυνατότητα τῆς γνώσης³¹, 2. μέτριος σκεπτικὸς ποὺ παραδεχόταν τὸ ἐνδεχόμενον ὅτι ἡ γνώση δὲν ὑπάρχει³², 3. δογματικὸς, ὁ ὁποῖος κατ' ἰδίαν ἀναγνώριζε τὰ πλατωνικὰ δόγματα, ἐνῶ τὸν σκεπτικισμόν τὸν προσποιεῖτο μόνον δημοσίως, τοῦτ' ἔστιν κατὰ τὶς διαμάχες μὲ τοὺς φιλοσοφικοὺς ἀντιπάλους του³³. Ὁ Α. Kalaš ἐπισημαίνει ὅτι δὲν ἀποκλείεται οὔτε τὸ ἐνδεχόμενον σὺν ἀπαρχῇ τῆς σταδιοδρομίας του νὰ εἶχε υἱοθετήσει ὁ Ἀρκεσίλαος τὴ στάση τοῦ ἀκράϊου σκεπτικισμοῦ, ἀργότερα ὁμῶς τροποποίησε τὴ φιλοσοφία του καί, ἰδιαίτε- ρως ἕξαιτίας τῆς αὐστηρῆς κριτικῆς ἐκ μέρους τῶν Στωικῶν, νὰ μετρίασε τὸν σκεπτικισμόν του³⁴. Ὅποιαδήποτε ἀπὸ τὶς τρεῖς παραπάνω ἀναφερθεῖσες μορφές καὶ νὰ εἶχε λάβει ὁ σκεπτικισμὸς τοῦ Ἀρκεσίλαου, σημαντικὸ παρα- μένει ὅτι καὶ οἱ τρεῖς προτεινόμενες ἐκδοχὲς τῆς φιλοσοφίας του εἶναι πλή- ρως συμβατὲς μὲ τὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος καὶ ἱστορικὰ καὶ οἱ τρεῖς μποροῦν νὰ ἐξαχθοῦν ἀπὸ αὐτήν.

Ἐν γένει, ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἀρκεσίλαου συνήθως νοεῖται ὡς ἐπιστροφή στὴ φιλοσοφικὴ πρακτικὴ τῶν πρώμων («ἀπορηματικῶν») διαλόγων τοῦ Πλάτωνος³⁵. Οἱ ὅπαδοι αὐτῆς τῆς ἀποψῆς τονίζουν ἰδιαίτε- ρως τὴ λεγόμενη *ad hominem* ἐπιχειρηματολογία καὶ τὸν ἐλεγκτικὸν τρόπο τῆς συζήτησης, χα- ρακτηριστικὰ ποὺ θὰ ἔπρεπε, κατ' αὐτοὺς, νὰ συνδέουν τὸν Ἀρκεσίλαο μὲ τὸν «πρώμο» Πλάτωνα.

Σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιστροφή τοῦ Ἀρκεσίλαου στὸν Σωκράτη συχνὰ παρα-

30. Ἀπὸ τὴν πληροφορία ποὺ παραδίδει ὁ Διογένης Λαέρτιος γίνεται φανερό ὅτι ἤδη στὴν ἀρχαιότητα δὲν ἦταν καθόλου σαφὲς ποιῆς ιδέες ἀνήκαν στὴ φιλοσοφικὴ κληρονο- μιά τοῦ Ἀρκεσίλαου. Ἀπὸ τὴ μία ἀποδίδονται σὲ αὐτὸν ὁρισμένα συγγράμματα ποὺ κυ- κλοφοροῦσαν μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Κράντορα (4, 24), ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ Διογένης Λαέρτιος ἀνα- φέρει ὅτι ὁ Ἀρκεσίλαος ἀφῆρσε τὶς συγγραφές του στὸν βασιλιά τῆς Περγάμου Εὐμένη (4, 38). Ὡστόσο, ἀπὸ τὸν ἴδιον δοξογράφο πληροφοροῦμαστε ὅτι ὁ Ἀρκεσίλαος δὲν ἀφῆσε κανένα σύγγραμμα, ἢ ὅτι τὰ ἔργα τὰ ὁποῖα ἐπεξεργαζόταν τὰ ἔκαψε (4, 32). Οἱ σημαν- τότερες πηγὲς γιὰ τὸν Ἀρκεσίλαο εἶναι γιὰ ἡμᾶς ὁ Κικέρων καὶ ὁ Σέξτος Ἐμπειρικὸς.

31. ΣΕΞΤ. ΕΜΠΕΙΡ., *Πυρρ. ὑποτυπ.*, I, 2-4, 233.

32. ΚΙΚΕΡ., *Acad.*, I, 45· II, 7-8, 60, 76.

33. ΑΥΓΟΥΣΤ., *Contra Acad.*, III, 38· ΣΕΞΤ. ΕΜΠΕΙΡ., *Πυρρ. ὑποτυπ.*, I, 234· ΚΙΚΕΡ., *Acad.* II [= Lucullus], 60.

34. Α. KALAŠ, Niektoré aspekty filozofického ideálu slobody u občana Sokrata a jeho nasledovníkov v skeptickéj Akadémii, *Antická demokracia a sloboda a súčasnosť*, (ἐπιμ. I. BURAJ a kolektív), Bratislava, Univerzita Komenského, 2010, σ. 157.

35. Α. LONG, *Hellenistická filosofie*, Praha, OIKOYMENH, 2003, σ. 119· J. ANNAS, Plato the Skeptic, *The Socratic Movement*, P. VAN DER WAERDT, Ithaca, Cornell UP, 1994, σσ. 119, 311.

τίθενται τὰ λόγια τοῦ Κικέρωνος, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀρκεσίλαος δήλωσε ὅτι δὲν γνώριζε οὔτε ἐκεῖνο, ποῦ ἤξερε ὁ Σωκράτης, δηλαδή ὅτι δὲν γνώριζε τίποτε (ΚΙΚΕΡ., *Acad.*, I, 46). Ὁ Ἀρκεσίλαος, κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Κικέρωνος, ἤθελε νὰ γίνει ἀκόμη πιὸ ἰσχυρὸς σκεπτικὸς ἀπὸ τὸν Σωκράτη τῆς *Ἀπολογίας* υἱοθετώντας ὁ ἴδιος τὴν ἐλεγκτικὴν μέθοδο. Ἐπομένως, ἡ ἀναφορὰ τοῦ Κικέρωνος ὑποστηρίζει ἐκείνη τὴν ἐρμηνεία τοῦ Ἀρκεσιλάου ποῦ τὸν ἀντιλαμβάνεται ὡς ἀκραῖο σκεπτικὸ ἢ ἀρνητικὸ δογματικὸ ποῦ κατ' οὐσίαν ἀρνεῖται κάθε δυνατότητα τῆς γνώσης. Ἄν πράγματι εἶναι ἱστορικὰ σωστὴ αὕτη ἡ ὑπόθεση, ὁ Ἀρκεσίλαος μπορούσε νὰ στηρίξει τὴ στάση του σὲ περισσότερους τοῦ ἐνὸς Πλατωνικοὺς διαλόγους. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐλεγκτικὴν μέθοδο, ποῦ συνέβαλε σημαντικὰ στὴν ἐνίσχυση τῆς σκεπτικῆς στάσης καὶ εἶναι παρούσα σὲ ὅλους τοὺς «πρώιμους» διαλόγους, θὰ μπορούσε ὁ Ἀρκεσίλαος νὰ ἐπικαλεσθεῖ κατὰ τὴν ἐπιχειρηματολογία του καὶ τὸν γενικὸ χαρακτήρα ὅλων τῶν Πλατωνικῶν διαλόγων, στοὺς ὁποίους ἐπικρατεῖ ὁ «δοξαστικὸς» ἐκφραστικὸς τρόπος τῶν Σωκρατικῶν συζητήσεων. Καὶ αὐτὸ γιατί τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Πλάτων διατύπωνε στοὺς διαλόγους μόνον τὶς προσωπικὲς του πεποιθήσεις, καὶ ὄχι τὶς ἀληθινὲς γνώσεις, καθόλου δὲν ἀντιβαίνει στὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ ἴδιος ἦταν ἀκόμη καὶ ἀκραῖος σκεπτικὸς, φιλοσοφικὴ στάση ποῦ σίγουρα ἤθελε νὰ ἐντοπίσει σὲ αὐτὸν ὁ ἀκραῖος σκεπτικὸς Ἀρκεσίλαος. Τὸ ὅτι ὁ Πλάτων διατύπωνε τὶς σκέψεις του ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὡς «προσωπικὲς» του πεποιθήσεις («δόξαι»), τεκμηριώνεται ὄχι μόνον ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ πλατωνικὰ χωρία, ποῦ ἔχουμε ἀναλύσει παραπάνω (*Μένων*, *Πολιτεία*), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πολλὰ ἄλλα, π.χ. ἀπὸ τοὺς *Νόμους*, τὰ εἰσαγωγικὰ λόγια στὸν *Τίμαιο* καὶ βέβαια καὶ ἀπὸ τὸν *Σοφιστή*. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐνδείξεις, μερικὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶχαμε ἀναφέρει στὴν ἀνάλυση ποῦ προηγήθηκε καὶ ἀδιαμφισβήτητα ἀποδεικνύουν τὸν σκεπτικὸ χαρακτήρα τῆς Πλατωνικῆς σκέψης, καθιστοῦν πολὺ πιθανὴ τὴν ὑπόθεση σχετικὰ μὲ τὸ ὅτι ἡ «ἀναδρομὴ» τοῦ Ἀρκεσιλάου στοὺς Πλατωνικοὺς διαλόγους κατὰ τὴ δικαιολόγησή τῆς δικῆς του ἀκραίας σκεπτικῆς στάσης, ἦταν μία πράξη καθ' ὅλα κατανοητὴ καὶ «νόμιμη».

Ἡ στάση τοῦ μέτριου σκεπτικισμοῦ δὲν διαφέρει οὐσιαστικὰ ἀπὸ ἐκείνην τοῦ ἀρνητικοῦ δογματισμοῦ. Ἡ διαφορὰ, ἂν πράγματι ὑπάρχει, ἔγκειται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον στὸ ἐξῆς: ἐνῶ ὁ ἀρνητικὸς δογματικὸς δὲν προσπαθεῖ νὰ διερευνᾷ καὶ νὰ διατυπώνει τὶς δικές του πεποιθήσεις καὶ ὡς ἐκ τούτου ἡ φιλοσοφία του ἔχει κατ' ἐξοχὴν «εἰκονοκλαστικὸν» χαρακτήρα μὲ καταστροφικὲς ἐπιπτώσεις στὸν χῶρο τῆς γνώσης, ὁ μέτριος σκεπτικὸς, παρ' ὅλο ποῦ δὲν ἐκφράζει τὶς σκέψεις του ὡς ἰσχυρισμοὺς τῆς ἀληθοῦς γνώσης, δὲν παραιτεῖται ὡστόσο ἀπὸ τὸ νὰ ἐκφράζει τὶς προσωπικὲς του πεποιθήσεις μὲ «δοξαστικὸν» τρόπο οὔτε ἀπορρίπτει τὸ ἐνδεχόμενον νὰ συλλάβει κάποτε τὴν ἀλήθεια. Ὁ ἀκραῖος σκεπτικὸς μπορεῖ νὰ ἰσχυριστεῖ μὲ βεβαιότητα ὅτι δὲν γνωρίζουμε τίποτα, ἐνῶ ἐκεῖνος ὁ μέτριος παραδέχεται ὅτι οὔτε ἐκεῖνο εἶναι βέβαιο. Συνεπῶς, ὁ Ἀρκεσίλαος, ἂν ἦταν μέτριος σκεπτικὸς, δὲν θὰ ἀρνεῖτο ἀπολύτως τὴ δυνατότητα τῆς γνώσης, παρὰ μόνον θὰ ἀποτύχαινε ἐπανειλημμένα στὴν ἀναζήτησή της. Ἡ ἐκδοχὴ τοῦ μέτριου

σκεπτικισμού του Ἀρκεσίλαου φαίνεται νὰ συμβαδίζει πιὸ καλὰ μὲ τοὺς Πλατωνικοὺς διαλόγους ἀπὸ ἐκείνην τοῦ ἀκραίου. Ὁ Ἀρκεσίλαος, ἂν πράγματι ὑπῆρξε μέτριος σκεπτικός, θὰ μπορούσε νὰ κάνει ἀναφορὰ π.χ. στὸν Πλατωνικὸ *Μένωνα* (80 d), ὅπως καὶ σὲ πολλοὺς ἄλλους διαλόγους, ποὺ καταλήγουν στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἔρευνα πρέπει νὰ συνεχιστεῖ ἀφοῦ δὲν ἔχουμε φτάσει σὲ κάποια ὁριστικὴ λύση τοῦ ἐν λόγῳ ἐρωτήματος³⁶. Τῇ στάσει τοῦ μέτριου σκεπτικισμού τὴν ἐντοπίζουμε καὶ στὴν *Ἀπολογία*, ὅπου ἐμπεριέχεται στὸ γνωστὸ Σωκρατικὸ ἀπόφθεγμα «δὲν νομίζω ὅτι γνωρίζω ἐκεῖνο ποὺ δὲν γνωρίζω» («ἂ μὴ οἶδα οὐδὲ οἶμαι εἰδέναι», *Ἀπολ.*, 21 d)³⁷. Τέλος πάντων, ἡ ἀντίδραση τοῦ Ἀρκεσίλαου στὰ λανθασμένως ἀποδιδόμενα στὸν Σωκράτη λόγια «Ἐνα γνωρίζω ὅτι τίποτα δὲν γνωρίζω», ὅπως μᾶς τὴν παραδίδει ὁ Κικέρων (πβ. παραπάνω), μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει μόνον ἓναν εἰρωνικὸ ἀστεϊσμὸ ποὺ εἶχε στόχο ἐκείνους ποὺ ἐσφαλμένως ἀπέδιδαν τὸ συγκεκριμένο ἀπόφθεγμα στὸν Σωκράτη³⁸. Ὅπως σημειώνει ὁ Andrej Kalas, ὁ Σωκράτης ὑπῆρξε κατὰ τὴ ζωὴ τοῦ Ἀρκεσίλαου «μία ξεχωριστὴ φιλοσοφικὴ μορφή ποὺ γίνεται γενικῶς ἀποδεκτὴ»³⁹. Ἐπομένως, πιθανολογεῖται ὅτι πολλοὶ σύγχρονοι τοῦ Ἀρκεσίλαου κατὰ λάθος θὰ μπορούσαν νὰ ἀποδίδουν τὸ ἀπόφθεγμα αὐτὸ στὸν Σωκράτη. Τελικά, δὲν ἀποκλείεται οὔτε τὸ ἐνδεχόμενο νὰ πρόκειται ἐδῶ γιὰ κάποια νύξη ποὺ ἔκανε ὁ Ἀρκεσίλαος σχετικὰ μὲ τὴ δογματικὴ ἐκδοχὴ τοῦ σκεπτικισμού ποὺ ἀνέπτυξε ὁ σύγχρονός του Πύρρων⁴⁰.

36. Δὲν γίνεται λόγος ἐδῶ μόνον καὶ ἀποκλειστικὰ γιὰ τοὺς «πρώιμους» διαλόγους, πβ. *Εὐθύδ.*, 307 c· *Κρατ.*, 440 e· *Φύληβ.*, 67 b· *Θεαίτ.*, 210 d.

37. Δὲν εἶναι σωστὴ ἡ γνώμη τῆς Julia Annas, ἡ ὁποία ὑποστηρίζει ὅτι δὲν κατάλαβε σωστά ὁ Ἀρκεσίλαος τὸν Σωκράτη, ἀφοῦ εἶχε ἀρνηθεῖ τὴν πρόταση τοῦ «Ἐνα γνωρίζω ὅτι τίποτα δὲν γνωρίζω» (J. ANNAS, *ἔνθ' ἀν.*, σ. 310). Δεδομένου ὅτι τὸ ἀπόφθεγμα «Ἐνα γνωρίζω ὅτι δὲν γνωρίζω τίποτα» ἀποτελεῖ ἐσφαλμένη ἀπόδοση συγκεκριμένου χωρίου τῆς Πλατωνικῆς *Ἀπολογίας* καὶ ὅτι ὁ γενικὸς χαρακτήρας τῶν Πλατωνικῶν διαλόγων ὑποστηρίζει τὴν ἀνάγκη γιὰ συνεχὴ ἐξέταση καὶ ἀναζήτησι, θὰ μπορούσαμε νὰ καταλήξουμε στὸ συμπέρασμα πὼς δὲν ἦταν ὁ Ἀρκεσίλαος ἀλλὰ μάλλον ἡ συγκεκριμένη ἐρευνητρία ποὺ δὲν κατάλαβε τὰ λόγια τοῦ Σωκράτη.

38. Ὁ Διογένης Λαέρτιος παραδίδει πολλὲς πληροφορίες γιὰ τὸν Ἀρκεσίλαο, οἱ ὁποῖες μᾶς κάνουν ἐντύπωση ὅτι αὐτὸς ὁ φιλόσοφος ὑπῆρξε εἰρωνας καὶ ἀγαποῦσε τὶς συζητήσεις καὶ τὶς διαμάχες (*Βίος*, 4, 34-43).

39. A. KALAŠ, *Sokratovské zdôvodnenie skeptického obratu Strednej akadémie, Minulé a súčasné podoby filozofickej reflexie človeka*, Banská Bystrica, 2006, σ. 124.

40. Ἡ συγκεκριμένη ὑπόθεση ἰσχύει, ἂν συναινέσουμε στὴν ἀποψη τοῦ A. Kalas, ὁ ὁποῖος, στηριζόμενος σὲ σωζόμενες πηγὲς καὶ χρησιμοποιώντας πειστικὴ ἐπιχειρηματολογία, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Πύρρων κατεῖχε μία στάση ἀκραίου σκεπτικισμού ὡς πρὸς τὴ δυνατότητα τῆς γνώσης, τὴν ὁποία ὁ συγκεκριμένος ἐρευνητὴς ἀποκαλεῖ «γνωσιολογικὸ μηδενισμό» (A. Kalas, *Raný pyrrhonismus neboli blažený život bez hodnot?*, Praha, OIKOYMENH, 2007, σ. 108). Δὲν ἀποκλείεται οὔτε τὸ ἐνδεχόμενο τὸ ἀπόφθεγμα «Ἐνα γνωρίζω ὅτι τίποτα δὲν γνωρίζω» νὰ ἀποτελοῦσε γιὰ τὸν Πύρωνα κάτι σὰν τὸν συνδετικὸ κρίκο ἀνάμεσα στὸν σκεπτικισμό του καὶ τὴ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτη.

Ἡ τρίτη μορφή τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀρκεσίλαου φαίνεται νὰ συνεπάγεται περισσότερα προβλήματα καὶ ἀπὸ τὶς τρεῖς προτεινόμενες ἐκδοχές. Σύμφωνα μὲ αὐτὴν, ἡ ἀναλογία ἀνάμεσα στὸν Πλάτωνα καὶ στὸν Ἀρκεσίλαο ἔγκειται στὸ ἑξῆς: ὅπως ὁ Πλάτων στοὺς διαλόγους τοῦ χρησιμοποιοῦσε τὴν ἐλεγκτική του μέθοδο μὲ δογματικὸ τρόπο, δηλαδή ὡς προπαιδεῖα στὴ σύλληψη τῆς αἰώνιας ἀλήθειας, καθὼς καὶ μὲ σκεπτικὸ τρόπο, δηλαδή ἀνατρέποντας τὶς ἀπόψεις τῶν (σοφιστικῶν) τοῦ ἀντιπάλων, ἔτσι καὶ ὁ Ἀρκεσίλαος ἀντέκρουε δημοσίως τὶς ἀντίπαλες φιλοσοφικὲς στάσεις ἐφαρμόζοντας τὴ σκεπτικὴ μέθοδο, ἐνῶ στὴν «ἰδιωτική» του ζωὴ συμπεριφερόταν ὡς γνήσιος Πλατωνικὸς ποὺ κρατοῦσε ὅλα τὰ δόγματα περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ περὶ τῶν ἰδεῶν. Ὡστόσο, πολλοὶ ἐρευνητὲς ἀπορρίπτουν αὐτὴ τὴ μορφή τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀρκεσίλαου⁴¹, καθὼς καὶ τὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ Ἀρκεσίλαος θὰ ἐπιζητοῦσε νὰ ἀναγάγει τὴ δική του φιλοσοφία στὸν Πλάτωνα. Ἡ ἀναφερθεῖσα τρίτη ἐκδοχὴ τοῦ σκεπτικισμοῦ τοῦ Ἀρκεσίλαου μᾶς φαίνεται ὑπερβολικὰ ἐξεζητημένη ὑπόθεση. Ἄν καὶ εἶναι ἱστορικὰ δυνατή, δὲν εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μας, πιθανή, διότι ἡ ἀλήθειά της θὰ συνεπαγόταν μιὰ πολὺ μεγάλη ἀντίφαση καὶ γιὰ τὸν Πλάτωνα καὶ γιὰ τὸν Ἀρκεσίλαο.

Στὴ συνέχεια θὰ θέλαμε νὰ ἐπιστρέψουμε στὴ δεύτερη προτεινόμενη ἐκδοχὴ τοῦ σκεπτικισμοῦ τοῦ Ἀρκεσίλαου, τὴ στάση τοῦ μέτριου σκεπτικισμοῦ. Μὲ τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ θὰ ἀκολουθήσουν θὰ προσπαθήσουμε νὰ ἀποδείξουμε ὅτι αὐτὴ ἡ μορφή τῆς φιλοσοφίας του θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἱστορικὰ ἢ πιὸ πιθανή.

Ὁ Σέξτος Ἐμπειρικὸς ἀναφέρει τὸ ἀπόφθεγμα τοῦ Ἀρκεσίλαου, ποὺ λέει ὅτι ἐκεῖνος ποὺ ἐφαρμόζει τὴν ἀναστολὴ τῆς κρίσεως («ἐποχή») σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις τῆς ζωῆς, θὰ διευθύνει τὶς ἐνέργειές του ἐπὶ τῇ βάσει ἐκείνου ποὺ εἶναι κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἀληθές («εὐλογον», *Πρὸς Λογ.*, 7, 158)⁴², δηλαδή ἐκείνου ποὺ καθίσταται ὅσο τὸ δυνατόν πιὸ πιθανό. Θὰ μπορούσαμε νὰ ἐντοπίσουμε καὶ σὲ αὐτὴν τὴν ἀναφορὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ Πλάτωνος στὸν στοχασμὸ τοῦ Ἀρκεσίλαου. Ὁ «κρυπτοσκεπτικισμὸς» τοῦ Πλάτωνος ἔγκειτο στὸ ὅτι ὁ φιλόσοφος αὐτὸς ἀνέπτυξε καὶ μελέτησε τὶς μεταφυσικὲς τοῦ ἀπόψεως χωρὶς νὰ ἦταν πλήρως πεπεισμένος γιὰ τὴν ἀλήθειά τους. Ἡ ἀναλογία ἀνάμεσα στοὺς δύο στοχαστὲς συνίσταται στὸ ὅτι ὁ Πλάτων πίστευε στὴν ὑπαρξὴ τῶν ἰδεῶν ἀκριβῶς ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὅτι αὐτὲς

41. Ὁ Dillon χαρακτηρίζει τέτοιου εἶδους ἀπόψεις ὡς «ἀκατόρθωτες ἐνχές» (J. M. DILLON, *The Origins of Platonists' Dogmatism*, ΣΧΟΛΗ, 1, 2007, σ. 26), ἐνῶ ὁ Long προβλεπεί ὅτι ὁ Ἀρκεσίλαος ἀφοῦ δὲν ἄφησε κανένα γραπτὸ ἔργο, ὅπως καὶ ὁ Σωκράτης, πολὺ πιθανὸν νὰ ὑπῆρξε θύμα ἐσφαλμένων ἐκτιμήσεων (A. LONG, *Hellenistická filosofie*, Praha, ΟΙΚΟΥΜΕΝΗ, 2003, σ. 124).

42. Πβ. A. LONG, *ἐνθ' ἄν.*

προσφέρουν τὴν πιὸ πιθανὴ ἐξήγηση τοῦ κόσμου⁴³, κάτι ποὺ ἀντιστοιχεῖ πλήρως σὲ ἐκεῖνο ποὺ λέει ὁ Ἀρκεσίλαος γιὰ τὴν προσπάθειά του νὰ διευθύνει τὴ ζωὴ του μὲ κριτήριον τὸ εὖλογον. Ἡ συγκεκριμένη στάση τοῦ Πλάτωνος, ποὺ δὲν εἶναι βέβαιος γιὰ ὅσα ἰσχυρίζεται, μοιάζει μὲ ἐκείνη τοῦ μέτριου σκεπτικοῦ ὁ ὁποῖος παραδέχεται ὅτι ἡ γνήσια γνώση ἐνδέχεται νὰ μὴν ὑπάρχει καὶ τὸ ὅτι ἐνδέχεται νὰ ὑπάρχει. Ὡς ἐκ τούτου, εἶναι δυνατόν ὁ μέτριος σκεπτικὸς νὰ φαίνεται στὸν ἐξωτερικὸ παρατηρητὴ σὰν νὰ προέβαλλε δόγματα, ἐνῶ στ' ἀλήθεια ἐκφράζει μόνον τὶς προσωπικὲς του πεποιθήσεις. Τὴν ὑπόθεση ὅτι οἱ φιλόσοφοι τῆς σκεπτικῆς Ἀκαδημίας μπορεῖ νὰ κρατοῦσαν τὴν ἴδια γνωσιολογικὴ στάση μὲ τὸν Πλάτωνα τὴν ὑποστηρίζει καὶ ὁ ἐξῆς χαρακτηρισμὸς τῆς «Νέας» Ἀκαδημίας ποὺ δίνει ὁ Κικέρων:

«Οὔτε οἱ συζητήσεις μας ἔχουν κάποιον ἄλλο σκοπὸ παρὰ μόνον ἐὰν μέσῳ τοῦ νὰ προβάλλονται καὶ νὰ ἀκούγονται ἐπιχειρήματα καὶ γιὰ τὶς δύο πλευρὲς διερευνηθεῖ καὶ διατυπωθεῖ κάτι ποὺ εἴτε εἶναι ἀληθὲς εἴτε πλησιάζει ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερον στὴν ἀλήθεια. Οὔτε ἀνάμεσα σὲ ἡμᾶς καὶ σὲ ἐκείνους ποὺ νομίζουν ὅτι γνωρίζουν κάτι δὲν ὑπάρχει καμία διαφορὰ παρὰ μόνον ὅτι ἐκεῖνοι δὲν ἀμφιβάλλουν ὅτι εἶναι ὄντως ἀληθὴ ὅσα ὑποστηρίζουν, ἐνῶ ἡμεῖς θεωροῦμε πολλὰ ὡς πιθανὰ, τὰ ὁποῖα εὐκόλῳ εἶναι νὰ τὰ τηρήσουμε, ὅχι ὅμως νὰ τὰ ὑποστηρίξουμε μὲ βεβαιότητα» (*Acad.* II [= *Lucullus*], 8).

(μετάφραση τοῦ Α. Κ.)

Ἀπὸ τὸ παραπάνω χωρίο μπορούμε νὰ συναγάγουμε, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Α. Kalas, ὅτι στὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀρκεσιλάου «ἡ ἀναστολὴ τῆς κρίσεως ἀποτελεῖ τέλος καὶ φυσικὸ συμπέρασμα τῆς ἐπιχειρηματολογίας καὶ γιὰ τὶς δύο πλευρὲς ἐνὸς ζητήματος» καὶ ὅτι «ἡ ἀναστολὴ τῆς κρίσεως στὴν περίπτωσιν αὐτὴ συνιστᾷ τρόπον τινὰ ἀναποφασιστικότητα, ἡ ὁποία μᾶς ὁδηγεῖ νὰ μὴν ὀρίζουμε τίποτε καὶ νὰ μὴν διατυπώνουμε τὴ γνώμη μας περὶ οὐδενὸς μὲ ἀνεπιφύλακτο τρόπο»⁴⁴. Ὡστόσο, ἡ ἐπιχειρηματολογία καὶ γιὰ τὶς δύο πλευρὲς ἐνὸς ζητήματος ἀπαντᾷ πολὺ σπάνια στὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος⁴⁵. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, βρίσκονται σὲ πολλοὺς διαλόγους σκεπτικὰ σημεῖα

43. Τὸ ὅτι ὁ Πλάτων ταύτιζε τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴ θεωρία τῶν αἰώνιων ἰδεῶν μὲ τὸν καλύτερο τρόπο ἐρμηνείας τοῦ κόσμου ἔχει ἐπαρκῶς ἀποδειχθεῖ καὶ πρακτικὰ (ἐμπειρικὰ) ἀπὸ τὸν Harold Cherniss στὸ ἄρθρο του, *The Philosophical Economy of the Theory of Ideas*, *The American Journal of Philology*, 57.4, 1936, σσ. 445-456.

44. A. KALAŠ, *Raný pyrrhonismus neboli blažený život bez hodnot?*, Praha, OIKOYMENH, 2007, σ. 109.

45. Τὸν συγκεκριμένον τρόπο τῆς ἐπιχειρηματολογίας θὰ μπορούσαμε νὰ τὸν ἐντοπίσουμε π.χ. στὸν διάλογο *Πρωταγόρας*. Ἡ ἐπιχειρηματολογία καὶ γιὰ τὶς δύο πλευρὲς ἐνὸς ζητήματος βεβαίως παίζει σημαντικὸ ρόλο στὴν πλατωνικὴ διαλεκτικὴ, ὅπου ταυτόχρονα πρέπει νὰ γίνονται γνωστὲς καὶ οἱ δύο πλευρὲς τοῦ ζητήματος – τὸ ἀληθὲς καὶ μὴ (πβ. *Ζ' Ἐπιστ.*, 344 b).

πού μᾶς προειδοποιοῦν γιὰ τὶς περιορισμένες ἱκανότητες τῆς ἀνθρώπινης γνώσης καὶ γιὰ τὸ ὅτι οἱ σκέψεις πού ἐν προκειμένῳ προβάλλονται ἀποτελοῦν μόνον πεποιοθήσεις καὶ ὄχι γνώσεις. Ἐπομένως, τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀρκεσίλαος πολὺ συχνὰ θεωρεῖτο δογματικός, μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τὸ ὅτι αὐτὸς κατεῖχε πολλὰς ἀπόψεις κοινὲς μὲ τοὺς δογματικούς. Ἡ σημαντικὴ διαφορὰ, ὅμως, ἔγκειται στὸ ποιά γνωσιολογικὴ στάση υἰοθέτησε ἀπέναντι σὲ αὐτές.

Ὅποιαδήποτε ἱστορικὴ μορφή καὶ ἂν εἶχε ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἀρκεσίλαου, πάντως ὑπάρχουν πειστικὰ ἐπιχειρήματα πού ὑποστηρίζουν τὴν ὑπόθεση σχετικὰ μὲ τὸ ὅτι ὁ φιλόσοφος αὐτὸς δὲν θὰ εἶχε ποτὲ ἐγκαταλείψει τὴν Πλατωνικὴ φιλοσοφία, καὶ ὄχι μόνον τὸ μέρος τῆς πού ἀφορᾷ στοὺς «πρώιμους» διαλόγους ἀλλὰ καὶ σὲ ἐκείνους τῆς ὥριμης περιόδου. Στὸ ἄρθρο μας ἔχουμε περιοριστεῖ μόνον στὰ σκεπτικὰ στοιχεῖα στὸν *Μένωνα* καὶ στὴν *Πολιτεία*. Εἴμαστε βέβαιοι ὅτι ἡ λεπτομερὴς ἀνάλυση καὶ ἄλλων Πλατωνικῶν ἔργων, ἰδίως ἐκείνων τῆς ὥριμης περιόδου – ὅπως εἶναι ὁ *Τίμαιος*, οἱ *Νόμοι*, τὸ *Συμπόσιον*, ὁ *Φαίδων*, ὁ *Πολιτικός*, ὁ *Γοργίας*, κ.ἄ. – θὰ ἀπέδιδε πολλοὺς ἐπιστημονικοὺς καρπούς⁴⁶. Ὁ σκοπὸς μας, ὅμως, ἦταν πολὺ πιὸ περιορισμένος – τὸ νὰ δείξουμε ὅτι ὁ Πλάτων οὔτε ὡς συγγραφέας τῶν ὀψιμων διαλόγων δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ μὲ δογματικὸ τρόπο. Μὲ τὴν εἰσήγησή μας θὰ θέλαμε νὰ ἐμπνεύσουμε καὶ τοὺς ἄλλους ἐρευνητὲς νὰ ἀρχίσουν νὰ ἐξετάζουν τὸν Πλάτωνα χωρὶς προκαταλήψεις. Τὸ ἔργο του ἀπλῶς ἀξίζει νὰ τὸ προσεγγίζουμε μὲ «σκεπτικὸ» τρόπο, δηλαδή νὰ εἴμαστε ἐτοιμοὶ καὶ θαρραλέοι, ὅπως ὑποδηλώνει καὶ ἡ συγκεκριμένη ἀρχαία λέξη, νὰ ἀποδεχτοῦμε καὶ ἐρμηνεῖς πού δὲν εἶναι «συνήθεις».

Πολὺ παραπλανητικὸ εἶναι τὸ νὰ λέει κανεὶς ὅτι ἐκεῖνος πού ἔχει διαβάσει τὸν Πλάτωνα προσεκτικὰ δύσκολα θὰ υἰοθετήσῃ τὴ σκεπτικὴ ἐρμηνεία του. Ἀκόμη πιὸ παραπλανητικὴ καὶ ἄδικη φαίνεται ἡ κατηγορία ἐναντίον τοῦ Πλάτωνος ὅτι ὑπῆρξε ὁ πατέρας τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ. Τέτοιου εἶδους ἀπόψεις ἀποτελοῦν ἓνα ἀπὸ τὰ σοβαρότερα λάθη πού μπορεῖ νὰ κάνει ἓνας μελετητής. Πιστεύουμε ὅτι στὴν εἰσήγηση αὐτὴ ἐπιτύχαμε νὰ δείξουμε γιατί.

Andrej KALAŠ – František ŠKVRNDA
(Bratislava)

46. Ἐπισημαίνουμε ὅτι οὔτε ἡ λεπτομερὴς ἀνάλυση κάθε Πλατωνικοῦ διαλόγου χρειάζεται γιὰ τοὺς ἐπιχειρηματολογικοὺς σκοποὺς μας. Ἡ ἴδια ἡ διαλογικὴ μορφή τῶν Πλατωνικῶν ἔργων ὑποδηλώνει στὸν ἀναγνώστη ὅτι δὲν καταλήγει οὔτε θέλει νὰ καταλήξῃ ὁ συγγραφέας τοὺς σὲ κάποιο ὁριστικὸ συμπέρασμα. Ἐκτὸς τούτου, ἐξ ἴσου εἶναι δυνατόν ὅτι οἱ τότε ἀναγνώστες τοῦ Πλάτωνος καὶ ἀπὸ ἄλλου (π.χ. ἀπὸ τὸν τρόπο τῆς διδασκαλίας στὴν Ἀκαδημία) εἶχαν πληροφορηθεῖ γιὰ τὸ ὅτι ὁ μεγάλος φιλόσοφος ἐξέφραζε στὰ συγγράμματά του μόνον τὴς προσωπικὲς του πεποιοθήσεις.

AN ATTEMPT TO JUSTIFY A SCEPTICAL INTERPRETATION OF PLATO'S THOUGHT

Abstract

The paper offers a new approach for reading Plato's dialogues. As it is well known, traditional reading of the dialogues presupposes as a fact that Plato insisted on the theory of ideas and believed that human knowledge is possible and attainable. This traditional view therefore considers Plato as a dogmatist and rejects legitimacy of Arcesilaus' «sceptical turn» of the middle Academy. However, evidence for the disavowal of Arcesilaus claim of returning philosophy back to its roots (to Socrates and Plato) is not that straightforward and unproblematic. In this paper it is argued that Arcesilaus' «sceptical turn» might be in agreement not only with the aporetic dialogues but also with middle «dogmatic» dialogues of Plato, namely the *Republic* and *Meno*.

The first part concerns the overall character of platonic writings as well as the intellectual atmosphere in the Academy. Its aim is to suggest that no rigid metaphysical doctrine seems to be implied. The main argument for this position is the absence of a consistent Platonic doctrine in the dialogues and the absence of a systematical order of the dialogues. It is also considerable that the philosophy of Plato's successor, Speusippus, differs from Plato's metaphysical position. Plato's Academy hosted many different thinkers, ranging from Aristotle to Eudoxus of Cnidus and this variety indicates that Plato was liberal towards different, «non-platonic» opinions.

The second part focuses on passages concerning sceptical moments. Firstly in Plato's *Meno*, then in the *Republic*. The common feature of these dialogues is the frequent occurrence of doxastic expressions used by Socrates and the sceptical worries, which precede epistemically strong expressions.

The third part offers a brief overview of the possible variations of Arcesilaus' philosophy due to the lack of primary textual evidence. There are three main versions: (1) negative dogmatism, (2) scepticism, and (3) the so called «esoteric» dogmatism. The main thesis is that each one of these positions can be deduced from the middle Platonic dialogues.

Andrej KALAŠ – František ŠKVRNDA